

SPAȚIUL RURAL ȘI AGRICULTURA – ELEMENTE ORGANICE ALE ECONOMIEI MEDIEVALE: DIRECȚII ȘI TEME DE CERCETARE*

DE

GEORGE BILAVSCHI**

Abstract

Rural landscape and medieval communities have often been regarded as being mainly static, belonging to some “traditional” or unchanging past. This stereotype point of view can be rejected, by regarding the agriculture as a dynamic process, where the main roles were held by nature, rural landscape and ecological space and the individual with his concerns, feelings and experiences, permanently balancing between stability, change, resilience, crisis and innovation. The daily routine and the medieval man’s concern to provide food, structured its relationship with the environment, as well as inter-community relations. The knowledge regarding crops and plants, soils and climate were complemented by skills and experience in agriculture, metalwork and tool manufacture, all these being placed in a natural, anthropogenetic and socially distinct environment.

The present study stands for an introduction to an intricate analysis of the medieval rural world of the Eastern Carpathian area. Such an article meets the necessity of an enlarged database, as it takes into consideration information provided by corroborating disparate and often anachronistic or confusing archaeological and historical data. Medieval rural research started quite late in Romania, in the second half of the 19th century, when a few studies were published by ethnologists, linguists and agronomists. It was only towards the middle of the 20th century, when the rural areas started to be archaeologically investigated but without substance and consistency.

In our country, elements of “everyday life” and agricultural-space organization were briefly discussed, the research being tainted by the lack of historical sources (written sources and archaeological research). Our historical and archaeological data cannot be compared to the situation in other European countries and, moreover, what we have has not been exploited enough. In addition, such a topic requires the use of a very large range of information provided by several complementary fields of research, interdisciplinarity being instrumental in this case.

Nowadays, topics related to human inter-relations, individual and communal mentality, food and culinary practices, hygiene, education, culture and religious practices, ordinary and eschatological fear, archaic landscape and the ecology of daily medieval landscape, are a constant presence in European scientific circles and research programs. In many academic centers of Europe important monographic works and studies were published, on topics such as: rural territory organization and structure of countryside communities, paleoclimatology, agricultural landscape and the ecology of rural settlements, commercial networks and centers of production, culinary art, etc.

Keywords: *rural space and communities, medieval agriculture, Moldavian territory, livestock culture, growing crops, agricultural tools, interdisciplinarity.*

INTRODUCERE. IMPORTANȚA TEMEI. METODOLOGIE.

Agricultura și spațiul rural medieval au fost considerate unilateral și superficial ca fiind mai degrabă „stative”, strâns ancorate într-o mentalitate retrogradă, evoluând într-un cadru topografic neschimbat și funcționând după reguli cutumiare. Conform acestei opinii, spre deosebire de structurile rurale aparținând perioadei clasice idealizate, satul medieval împărtășește aceeași imagine negativă, întunecată, atribuită întregii epoci. Această stereotipie de judecată poate fi amendată prin interpretarea lumii rurale medievale ca un proces

* Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract: **POSDRU/159/1.5/S/137832**, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Institutul de Arheologie din Iași, bilavschi@arheo.ro.

dinamic, în care rolurile importante le dețin natura-spațiul rural și casnic, societatea-comunitatea, individul cu preocupările, trăirile, experiențele sale, oscilând în permanență între stabilitate, criză, revenire și inovație, indiferent de perioadele istorice la care ne raportăm. Cercetarea mediului rural și a comunităților agricole medievale a debutat destul de târziu în România, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, când au fost publicate rezultatele investigațiilor etnologilor și lingviștilor. Abia spre mijlocul veacului al XX-lea, a început să fie investigată arheologic și zona rurală, însă cu o ritmicitate lipsită de constanță și consistență.

În schimb, pentru multe dintre statele Europei existau deja lucrări monografice și studii de amploare pe teme precum: organizarea teritoriului rural și structura comunităților rurale, paleoclimatologie, peisajul agricol și ecologia spațiului rural, rețele comerciale și puncte de producție, arta culinară etc.¹. Recente contribuții,

¹ Vom menționa doar câteva lucrări reprezentative pentru subiectul de față. Pentru Cehia și Slovacia: B. Bratanić, *Nešto o starosti pluga kod Slavena (Etwas über das Alter des Beet-pfluges bei den Slawen)*, in *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Zagreb*, 2, 1954, pp. 277–306; idem, *Nekoliko napomena o tehničkoj konstrukciji starog slavenskog pluga (On technical construction of the ancient slavic plough)*, in *Etnografija Poljska*, 3, 1960, pp. 78–120; idem, *A note on the typology of ploughing implements*, in *Le VIe Congrès international des sciences anthropologiques et ethnologiques, Paris 30 juillet – 6 août 1960*, tome II, *Ethnologie* (premier volume), Musée de l'Homme, Paris, 1963, pp. 511–516; Fr. Šach, *Rádlo a pluh na území Československa*, Vědecká práce zemědělského múzea, Praga, 1961; Z. Podwińska, *Technika uprawy roli w Polsce średniowiecznej*, Polska Nauk, Wrocław – Warszawa–Kraków, 1962; M. Beranová, *Zemědělství starých Slovanů*, Československá Akademie Věd, Praga, 1980; N. Profantova, *Ein Hortfund von Eisengegenständen aus Plužná, Kreis Mladá Boleslav*, in *Život v archeologii středověku: sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetáňkovi (Das Leben in der Archäologie des Mittelalters/Life in the archaeology of the middle ages/La vie vue par l'archéologie médiévale)*, In memoriam Miroslav Richter și Zdeňek Smetánka (eds. Jana Maříková-Kubková et alli), Ed. DAR, Praga, 1997, pp. 514–534; pentru spațiul fost-iugoslav: G. Marjanovic-Vujovic, *Rural settlements in the 9th and 10th centuries in the Danube Valley in Serbia, in From the Baltic to the Black Sea. Studies in Medieval Archaeology* (eds. D. Austin și L. Alcock), Ed. Unwin Hyman, London-Boston-Sydney-Wellington, 1990, pp. 236–248; M. Brmbolić, *Srednjovekovna oruđa od gvožđa u Vojvodini (IX–XVI)*, Pančevo, 2000; pentru Ungaria: I. Balassa, *The earliest period of Hungarian plough cultivation*, in *Tools and Traditions. Studies in european ethnology presented to Alexander Fenton* (ed. Hugh Cheape), National Museums of Scotland, Edinburgh, 1993, pp. 55–62; pentru spațiul rusesc: A. V. Černečov, *On the origin and early development of the East-European plough and the russian sokha*, in *Tools and Tillage*, II/1, 1972, pp. 34–50; A. V. Černetsov, *Klassifikatsija i chronologija nakonečnikov drevnerusskich pachotnych orudnj*, in *Kratkie Soobščeniija Instituta Archeologii (KS)*, 146, 1976, pp. 32–36; Ju. A. Krasnov, *Rannee zemledelie i životnovodstvo v lesnoj polose vostočnoj Evropy (II tysjačelietie do n. e. – pervaja polovina I tysjačelietija n. e.)*, Izdatel'stvo Akademija „Nauka”, Moscova, 1971; idem, *K voprosu o suščestvovanii pluga u pleteni černjachovskoj kul'tury*, in *KS*, 128, 1971, pp. 27–54; idem, *Drevnešie upražnye pachotnye orudnja*, Ed. Akademija „Nauka” SSSR, Moscova, 1975; idem, *Drevnie i srednevekovye pachotnye orudnja vostočnoj Evropy*, Izdatel'stvo Akademija „Nauka” SSSR, Moscova, 1987; N. A. Makarov, *Medieval rural settlement in Northern Russia: nucleated villages and hamlets in the Beloozero – Kabenskoe region between 900 and 1250 A.D.*, in *Ruralia*, III, 2000, pp. 202–216; pentru teritoriul Franței: J. Guilaine [dir.], *Pour une archéologie agraire. À la croisée des sciences de l'homme et de la nature* (în continuare, se va abrevia *Pour une archéologie agraire*), Armand Colin Éditeur, Paris, 1991; J.-M. Pesez, *Outils et techniques agricoles du monde médiéval*, in *Pour une archéologie agraire*, pp. 131–164; E. Le Roy Ladurie, *Montaillou, sat occitan de la 1294 pînă la 1324*, I–II [traducere, prefață și note de Măria Carpov], Ed. Meridiane, București, 1992; G. Comet, *Le paysan et son outil. Essai d'histoire technique des céréales (France, VIIIe – XIe siècle)*, în colecția „École française de Rome”, Palais Farnèse, Paris, 1992; M.-C. Amouretti, G. Comet, *Hommes et techniques de l'Antiquité à la Renaissance*, Ed. Armand Colin, Paris, 1993; G. Raepsaet, *The development of farming implements between the Seine and the Rhine from the second to the twelfth centuries*, in *Medieval Farming and Technology. The Impact of Agricultural Change in Northwest Europe* (în continuare, se va cita *Medieval Farming and Technology*) (eds. G. Astill, J. Langdon), Brill, Leiden-New York-Köln, 1997, pp. 41–67; P. Reigniez, *L'outils agricole en France au Moyen Age*, Ed. „Errance”, (în „Collection des Hespérides”), Paris, 2000; pentru Italia: E. Giannichedda, *Zignago e i problemi dell'archeologia rurale nell'Italia settentrionale*, in *Ruralia*, I, 1993, pp. 242–250; pentru Marea Britanie: J. C. Fries, *Vor- und frugeschichtliche Agrartechnik auf den Britischen Inseln und dem Kontinent. Eine vergleichende Studie*, Verlag Marie Leidorf GmbH, Espelkamp, 1995; Bruce M. S. Campbell, *Ecology versus Economics in Late Thirteenth- and Early Fourteenth-Century English Agriculture*, in *Agriculture in the Middle Ages. Technology, Practice and Representation* (în continuare, se va cita *Agriculture in the Middle Ages*) (ed. Del Sweeney), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995, pp. 76–108; G. Astill, J. Langdon [eds.], *Medieval Farming and Technology*, 1997; G. Astill, *An archaeological approach to the development of agricultural technologies in medieval England*, in *Medieval Farming and Technology*, 1997, pp. 193–223; pentru nordul Europei: J. Myrdal, *Medeltidens Åkerbruk. Agrarteknik i Sverige ca 1000 till 1520*, Nordiska museets, Stockholm, 1985; idem, *The agricultural transformation of Sweden, 1000–1300*, in *Medieval Farming and Technology. The Impact of Agricultural Change in Northwest Europe*, 1997, pp. 147–172; A. Derville, *L'agriculture du Nord au Moyen Age*, I, Artois, Cambrésis, Flandre Wallone, Presses Universitaires du Septentrion („Histoire et civilisations”), Paris, 1999; pentru teritoriile aflate sub stăpânirea Imperiului Bizantin: A. P. Každan, *Agrarnye ostnšeniija v Vizantii, XIII–XIV v.*, Izdatel'stvo Akademija „Nauka” SSSR, Moscova, 1952; P. Charanis, *Studies on the Demography of the Byzantine Empire (Collected Studies)* (with a preface by Speros Vryonis Jr.), Variorum Reprints, London, 1972; P. Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium, from the Origins to the Twelfth Century. The Sources and Problems*, Officina Typographica, Galway University Press, Galway, 1979; M. Kaplan, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle. Propriété et exploitation de sol*, publication de la Sorbonne (în seria „Byzantina Sorbonensia” 10.), Paris, 1992; K. Brunner, *Continuity and Discontinuity of Roman Agricultural Knowledge in the Early Middle Ages*, in *Agriculture in the Middle Ages*, 1995, pp. 21–40; A. E. Laiou [ed.], *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century*, vol. I–III, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D. C., 2002; A. Bryer, *The Means of Agricultural Production: Muscle and Tools*, in *The economic history of Byzantium. From the seventh through the fifteenth century*, vol. I (ed. Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D. C., 2002, pp. 101–114; P. Ditchfield, *La culture matérielle médiévale. L'Italie méridionale byzantine et*

bazate pe sursele scrise și rezultatele cercetărilor arheologice, au deschis perspective interesante, utilizând deopotrivă și acumulările de date din domeniile etnologie, lingvistică, geografie istorică, paleologie, arheobotanică, arheozoologie, palinologie, paleoclimatologie, antropologie culturală, istoria artei etc.². Astfel, subiecte și teme care tratează relațiile interumane, mentalitatea individului-mentalitatea colectivă, cotidian privat și monden, alimentația-practici culinare, igiena-viața sanitară; educația, cultura și practicile religioase; arhetipuri antropologice și culturale; peisajul arhaic și ecologia mediului de trai medieval se regăsesc în toate programele cercetării europene.

În România, elemente care țin de viața cotidiană a comunităților rurale medievale au fost analizate doar tangențial, cercetările fiind viciate de lipsa izvoarelor istorice (documente scrise și cercetări arheologice în acest spațiu). Cu toate că nu dispunem de fondurile documentare specifice unor state europene³, istoriografia

Normande, École Française de Rome, Paris, 2007, pp. 213–232; B. Caseau-Chevallier, *Byzance: économie et société. Du milieu du VIIIe siècle à 1204*, Ed. Sedes, Paris, 2007, pp. 163–194; pentru Balcani: G. Ostuni, *Les outils dans les Balkans du Moyen Âge à nos jours*, tome I–II, *Nomenclature et formes* (sous la direction de André Guillou), Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales et Maisonneuve et Larose, printed in Italy, 1986; lucrări cu caracter monografic: R. Grand, R. Delatouche, *L'agriculture au Moyen Âge de la fin de l'Empire romain au XVIe siècle*, Édition De Boccard, Paris, 1950; P. Michelsen [ed.], *Research on Ploughing Implements. The Conference in Copenhagen, June 1st – 5th 1954* (publication from the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements), National Museum from Copenhagen, nr. 1, Copenhagen, 1956; P. Wolf, F. Mauro, *Histoire générale du travail*, II, *L'âge de l'artisanat (V^e – XVIIIe siècles)* (sous la direction de Louis-Henri Paris), Nouvelle Librairie de France, Paris, 1961; G. Duby, R. Mandrou, *Histoire de la civilisation française (Moyen Âge – XVIe siècle)*, vol. I, Ed. Armand Colin, Paris, 1958, pp. 11–83; G. Duby, *Medieval Agriculture, 900–1500* (transl. by Roger Greaves), vol. I, Chapter 5 (*The Fontana Economic History of Europe*, general editor Carlo M. Cipolla), Collins/Fontana Clear-Type Press, London-Glasgow, 1969; R. Grand, R. Delatouche, *Les origines de l'économie occidentale (IVe–XIe siècles)*, Ed. Gramond, Paris, 1956; W. Rösener, *Peasants in the Middle Ages*, Oxford Press, Oxford, 1965 (lucrare tradusă și în limba română: W. Rösener, *Țăranii în Istoria Europei*, [trad. de Maria Magdalena Anghelescu], Ed. Polirom, Iași, 2003); M. Bloch, *Land and Work in Medieval Europe* (transl. by J. E. Anderson), Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1967; V. Husa, *Der Mensch und seine Arbeit. Die Arbeitswelt in der bildenden Kunst des 11. bis 17. Jahrhunderts*, Ed. Academia Nauka, Praha, 1967; ediția a II-a, Wiesbaden, 1971; V. Husa, J. Petrůň, A. Šubrťová, *Homo Faber. Pracovní ve starých vyobrazeních*, Ed. Academia nakladelství Československé, Praha, 1986; A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, *L'homme et la charrue à travers le monde*, Ed. Gallimard, Paris, 1955; J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval* (ediție îngrijită și prefațată de M. Berza, traducere și note de M. Holban), Ed. Științifică, București, 1970; C. M. Cipolla, *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000–1700*, 2nd ed., W. W. Norton Edition, New York, 1980; idem, *Between two Cultures: An Introduction to Economy History*, W. W. Edition, New York, 1991; W. Abel, *Agricultural fluctuations in Europe, from the thirteenth to the twentieth centuries* (transl. By Olive Ordish, with foreword and bibliography by Joan Thirsk), Methuen&CO LTD, London, 1980, pp. 1–146; J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z.*, (în colecția „Schriften zur Ur- und Frühgeschichte”), Akademie Verlag, Berlin, 1987; K. Biddick, *The other economy. Pastoral husbandry on a medieval estate*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1989; R. Fossier, *Hommes et villages d'Occident au Moyen Âge*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1992; Del Sweeney [ed.], *Agriculture in the Middle Ages*, 1995; M. Mazoyer, L. Roudart, *Histoire des Agricultures du monde. Du néolithique à la crise contemporaine*, Éditions du Seuil, Paris, 1997, pp. 99–312; D. R. Harris [ed.], *The Origin and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia*, UCL Press, London, 1996; P. Gunst, *Agrarian Development and Social Change in Eastern Europe, 14th – 19th Centuries*, Ed. Variorum, Hampshire, 1996; B. D. Smith, *The Emergence of Agriculture*, Scientific American Library, New York, 1998; A. Antoine, J.-M. Boehler, F. Brumont, *L'agriculture en Europe occidentale à l'époque moderne*, Éditions Belin, Paris, 2000; M. Barceló, F. Sigaut [eds.], *The Making of Feudal Agricultures?*, Brill, Leiden-Boston, 2004; etc.

² M.-C. Cauvin, *Rites et rythmes agraires*, Édition De Boccard, Paris-Lyon, 1991, pp. 31–43; J.-M. Pesez, op. cit. (n. 1), in *Pour une archéologie agraire*, pp. 131–164; E. Le Roy Ladurie, op. cit. (n. 1), 1992; G. Comet, op. cit. (n. 1), 1992; M.-C. Amouretti, G. Comet, op. cit. (n. 1), 1993; Del Sweeney [ed.], *Agriculture in the Middle Ages*, 1995; Bruce M. S. Campbell, op. cit. (n. 1), in *Agriculture in the Middle Ages*, 1995, pp. 76–108; J.-L. Flandrin, M. Montanari [sous la direction], *Histoire de l'alimentation*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1996, pp. 279–548; G. Astill, J. Langdon [eds.], *Medieval Farming and Technology*, 1997; D. Garcia, D. Meeks [eds.], *Techniques et économie antiques et médiévales*, Ed. Errance, Paris, 1997; B. D. Smith, op. cit. (n. 1), 1998; A. Derville, op. cit. (n. 1), 1999; P. Reigniez, op. cit. (n. 1), 2000; N. A. Makarov, op. cit. (n. 1), in *Ruralia*, III, 2000, pp. 202–216; A. Antoine, J.-M. Boehler, F. Brumont, op. cit. (n. 1), 2000; E. Rudebeck, *Tilling Nature, Harvesting Culture. Exploring Images of the Human Being in the Transition to Agriculture*, Bloms i Lund Tryckeri AB, Lund, 2000; A. Conte, *Les paysans de France, de l'an 1000 à l'an 2000*, Ed. Plon, Paris, 2000, pp. 9–86; A. E. Laiou [ed.], op. cit. (n. 1), vol. I–III, 2002; A. Dalby, *Flavours of Byzantium*, Ed. Cromwell Press, Trowbridge, Wiltshire, 2003; M. Barceló, F. Sigaut [eds.], op. cit. (n. 1), 2004; M. W. Adamson, *Food in Medieval Times*, Greenwood Press, Westport, Connecticut-London, 2004; M. Montanari, *Food is Culture* (transl. By Albert Sonnenfeld), Columbia University Press, New York, 2004; W. Davis, G. Halsall, A. Reynolds [eds.], *People and Space in the Middle Ages, 300–1300* (în colecția „Studies in the early Middle Ages”, 15), Brepols Publishers Press, Turnhout, 2006, pp. 115–142, 143–166, 255–274, 275–294, 295–307; J. Lefort, *Société rurale et histoire du paysage à Byzance*, Association des Amis du Centre d'Histoire de Byzance, Paris, 2006; P. Ditchfield, op. cit. (n. 1), 2007, pp. 213–232; L. E. Mitchell, *Family Life in the Middle Ages*, Greenwood Press, Westport, Connecticut-London, 2007, pp. 25–224; R. Arcuri, „Rustici” e „rusticitas” in *Italia meridionale nel VI sec. d.C. Morfologia sociale di un paesaggio rurale tardoantico*, Di.Sc.A.M., Messina, 2009; etc.

³ Reamintim aici lucrarea excelentă a istoricului francez Emmanuel Le Roy Ladurie (op. cit. [n. 1], 1992), care a beneficiat și a exploatat la maximum sursele documentare referitoare la organizarea social-economică, juridic-administrativă, profesională, culturală și confesională a unui sat medieval. Volumul este, așa cum însuși Paul Veyne spunea, „o lucrare-simbol”, un instrument excepțional pentru posteritate, precum și un model eficient de cercetare metodologică. Afirmăția se aplică și pentru J.-M. Pesez [dir.], *Brucato. Histoire et archéologie d'un habitat médiéval en Sicile*, vol. I, École française de Rome, Roma, 1984.

românească nu a exploatat eficient și complet potențialul informațional al surselor existente. În plus, tema presupune utilizarea unei game foarte variate de informații oferite de mai multe științe conexe istoriei, cercetările interdisciplinare determinând dimensiunea demersului științific.

Deși discutăm de segmente teritorial-politice întru totul particularizate, investigațiile spațiului rural din zonele extracarpătice trebuie să includă datele cercetărilor din Transilvania, care pot completa imaginea de ansamblu a satului și a agriculturii românești medievale. În ciuda diversității climatice, a peisajului natural și a structurilor social-economice și politice, difuziunea extraordinară a uneltelor și a tehnicilor agricole pe spații relativ întinse recomandă deopotrivă cercetarea sistemelor agricole și a comunităților sătești din mediul slav, germanic, din lumea bizantină și cea a Imperiului Otoman.

În ultimele două decenii, s-au constatat preschimbări la nivelul metodologiei investigării spațiului rural și a economiei agricole medievale, indicate de utilizarea largă a informațiilor și a datelor interdisciplinare. Precizarea direcțiilor de cercetare și a temelor aferente acestora, susținerea și argumentarea unor ipoteze de lucru constituie fundamentele demersului actual.

Amploarea subiectului obligă la abordarea graduală a unor aspecte ce țin de utilizarea spațiului casnic și agricol, viața cotidiană și practicile ancestrale, mentalitate, igiena, alimentația și bolile etc., pentru care se pot întrebuița o gamă destul de variată de surse istorice și arheologice. De asemenea, disciplinele conexe arheologiei trebuie întrebuițate în încercarea de a trata aspecte ce țin de condițiile oferite de mediu pentru traiul zilnic, de perpetuarea unor habititudini în regiune, în funcție de specificul climei, al solului, al formelor geografice și de invaziile militare.

Intervalul cronologic aflat în atenția noastră este determinat în partea sa inferioară de evoluția social-economică și sporul demografic înregistrat în rândul comunităților arhaice de tip Dridu (secolele X–XI), în timp ce limita superioară (veacul al XIV-lea) coincide cu constituirea statului medieval românesc, din Moldova. Reperetele alese nu sunt întâmplătoare și reprezintă momente esențiale pentru definirea profilului etnico-demografic, social-economic, politic, cultural și confesional al populației vechi românești. Pragul temporal de jos este marcat și de revigorarea ultimelor migrații ale comunităților turanice euro-asiatice, care au marcat semnificativ evoluția ulterioară a istoriei teritoriului aflat la nordul Dunării de Jos. De asemenea, în zorii celui de-al doilea mileniu creștin se înmulțesc și mențiunile referitoare la români și teritoriul ocupat de aceștia, grație unor evenimente tumultuoase care au atras atenția cancelariilor orientale, bizantine și occidentale. Documentele interne au întârziat să apară până în a doua parte a secolului al XIV-lea. Enunțul este viabil până în momentul în care cercetările viitoare vor identifica și mărturiile scrise interne mai timpurii. Este greu de crezut că în „cancelariile” liderilor formațiunilor locale pre-statale nu au fost emise acte cu caracter economic, administrativ-judecătoresc, politic, diplomatic etc. Un simplu exercițiu de gândire poate proba supoziția noastră. Verbul „a scrie” provine din latinescul *scribere*. Probabil, dacă această activitate ar fi fost întreruptă în intervalul de timp ce a trecut de la retragerea aureliană și înregistrarea primelor însemnări cu caracter juridic, în limba română ar fi pătruns unul din termenii slavi *palisati*, *zapisi* sau *pisati*. Chestiunea constituie încă o problemă prioritară a cercetării științifice viitoare.

Obiectivele unui astfel de efort se pot concretiza prin utilizarea unor metode de lucru specifice arheologiei, istoriei, etnografiei și lingvisticii, dar și din alte domenii de cercetare științifică inter- și pluridisciplinară (metoda analitică, tipologică, statistică, descriptivă, comparativă și interpretativă). În acest scop, prelucrarea materialului arheologic specific din siturile din Moldova (așezări, necropole, chiar și descoperiri izolate), care reflectă experiența și inovațiile în domeniul agrar, tehnicile de prelucrare ale utilajului specific și practicile tradiționale, este fundamentală. Utilizarea rezultatei cercetărilor interdisciplinare (analiza resturilor botanice, a rămășițelor arheozoologice și antropice, probe de polen; analiza eșantioanelor de sol, analize metalografice etc.) este, de asemenea, indispensabilă. Totodată, investigațiile etnografice și lingvistice⁴ au, așa cum deseori a fost verificat, un rol la fel de important în urmărirea unor aspecte legate de viața cotidiană, practici, activități casnice, agricole și meșteșugărești, mentalitatea individuală sau colectivă etc.

⁴ Cea mai cuprinzătoare lucrare, care reunește rezultatele cercetărilor istorice, arheologice, etnografice, lingvistice și iconografice, este cea a regretatului istoric V. Neamțu (*La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle* [în continuare se va cita *La technique...*], Ed. Academiei R.S.R., în colecția „Bibliotheca Historica Romaniae”, București, 1975, 269 p.). Vezi și lucrările semnatarului acestor rânduri, care conțin ample discuții asupra teoriilor lingviștilor, istoricilor, arheologilor și etnografilor, precum și bibliografia reactualizată a preocupărilor în domeniu. Cadrul restrâns al discuțiilor nu permite reluarea unor chestiuni deja comentate *in extenso* în paginile acestor studii (G. A. Bilavschi, *Nomenclatura românească referitoare la unelte și utilajul agricol tradițional*, în *Arheologia Medievală [ArhMed]*, VII, 2008, pp. 9–36; idem, *Terminologia românească referitoare la practicile agricole și pastorale tradiționale*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*, VIII, 2009, pp. 33–68; idem, *Dinamica economiei agricole din Moldova oglindită în izvoarele veacurilor XIV–XVII*, în *Arheologia Moldovei [ArhMold]*, XXXVI, 2013, pp. 119–151).

SPAȚIUL RURAL MEDIEVAL ȘI ACTIVITĂȚI AGRICOLE SPECIFICE – COMPONENTELE DISCURSULUI ȘTIINȚIFIC

Dacă motorul lumii medievale l-a reprezentat spațiul rural, dominanta economiei a reprezentat-o agricultura, care a jucat un rol esențial în dezvoltarea societăților omenești și a structurilor politice.

În vreme ce în Europa postbelică, reconstrucția așezărilor distruse de bombardamente a generat și ample programe de cercetare arheologică a epocilor anterioare, în spațiul românesc, investigarea lumii rurale a rămas în plan subsidiar, cercetătorii concentrându-se îndeosebi asupra spațiului urban. Astfel, în Germania, Franța, Belgia, Italia, fosta Uniune Sovietică și Ungaria proiectele de cercetare prioritare s-au concentrat pe investigarea nivelurilor specifice Evului Mediu, în încercarea de a descoperi trecutul istoric al fiecărei comunități în parte. În Polonia, spre exemplu, săpăturile arheologice sistematice au demarat după reîntregirea teritoriului național, când, sub egida Academiei de Științe și a universităților, s-au derulat mai multe campanii atât în spațiul rural, cât și în mediul orășenesc. Diferit s-au desfășurat activitățile de cercetare în țările nordice și Marea Britanie, unde numeroasele proiecte au concentrat eforturile specialiștilor din varii domenii de activitate în vederea clarificării și a cunoașterii etapelor evolutive ale structurilor sătești.

Istoricii veacului trecut au depistat, prin metode inedite, teme și subiecte de cercetare nedezbătute până la acea dată, în urma aprofundării lor specialiștii deslușind preschimbări structurale permanente ale spațiilor și ale comunităților rurale medievale. Astfel, specialiști precum Marc Bloch, Georges Duby, Jacques Le Goff, Fernand Braudel, Emanuel Le Roy Ladurie, Lucien Febvre și alți exponenți ai generațiilor viitoare de *analști* au deschis noi căi de investigare a lumii rurale, întemeind în jurul lor și a revistei *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations* (din 1989 devine *Annales: Histoire et Sciences Sociales*), o adevărată școală de cercetare social economică și culturală, reinventând astfel, prin apelul la interdisciplinaritate, studiul istoriei mentalităților individuale și colective.

Pentru, vestul european, cele mai timpurii documente au înregistrat o serie de date referitoare la diverse aspecte și componente ale universului rural. Astfel, încă din veacul al IX-lea, s-a format o categorie profesională aparte, acei *scholars*, care au jalonat terenul cercetărilor în domeniul administrativ-funciar și economic-agricol, realizând primele inventare și măsurători ale terenurilor arabile. În perioada carolingiană, astfel de documente se numeau *polyptychs*, pentru ca în secolul al XI-lea, să apară celebrul registru de inventar *Domesday Book*⁵. Registrele respective conțineau date importante despre domeniile senioriale, despre relațiile dintre nobili și țărani dependenți, despre statutul juridic al țăranilor și obligațiile față de marii latifundiași pentru a folosi terenurile acestora, despre diviziunea domeniilor în suprafețe destinate arăturilor și cultivării plantelor cerealiere, a viței-de-vie, în pășuni, fânețe și zone împădurite, despre regimul de funcționare a morilor, a iazurilor cu pește și a prisăcilor/stupăriilor etc. Tabloul este complet atunci când informațiile scrise sunt desăvârșite în mod fericit de sursele arheologice, lingvistice, iconografice, etnografice, precum și de rezultatele cercetărilor paleobotanice, arheozoologice, antropologice, de istorie a artei, geologice și de geografie istorică. Studiile moderne ale societăților rurale au evidențiat aspecte ale vieții cotidiene, familiale și comunitare, dar mai mult decât atât, au scos la iveală chestiuni legate de credințe populare, (in)adaptabilitate în fața preschimbărilor mediului climatic și cultural.

În comparație cu situațiile din vestul Europei, deținem un avantaj extraordinar deoarece, înțelegerea funcționalității uneltelor, precum și atribuirea corectă a termenilor pieselor respective, de la o regiune istorică la alta, s-au realizat mai mult empiric, multe dintre acestea fiind utilizate în câmpul activităților agricole din mediul rural românesc în mod curent, până în anii '90 ai veacului trecut. Etnografii au surprins o lume încremenită de cel puțin două veacuri și închisă între limite geografice distincte, în interiorul cărora viețuiesc comunități umane tradiționale⁶. Cu certitudine, instrumentarul specific folosit, noțiunile ce desemnează fiecare uneltă ori parte a ei, precum și îndeletnicirile agricole și pastorale sunt o moștenire a ultimelor două-trei

⁵ Del Sweeney, *Introduction, in Agriculture in the Middle Ages*, 1995, p. 3.

⁶ Vezi comunitățile rurale închise, reduce ca număr de locuitori, din zonele muntoase ale Vrancei și Apusenilor, remarcate, analizate și semnalate de T. Pamfile, V. Butură, N. Dunăre și alți etnografi (T. Pamfile, *Agricultura la români. Studiu etnografic, cu un adaos despre măsurătoarea pământului și glosar*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1915; idem, *Industria casnică la români, studiu etnografic*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1927; V. Butură, *Adăposturile temporare în sud-estul Munților Apuseni*, in *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1957–1958*, Cluj-Napoca, 1958, pp. 95–134; idem, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Ed. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1978; idem, *Străvechi mărturii de civilizație românească: Transilvania – studiu introductiv*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989; N. Dunăre, *Agricultura*, in *Țara Bârsei*, vol. I [ed. N. Dunăre], Ed. Academiei R.S.R., București, 1972, pp. 107–156; idem, *Forme de viață pastorală*, in *Țara Bârsei*, vol. I, 1972, pp. 157–242; etc.).

veacuri ale Evului Mediu. Modul de viață ordinar cu obiceiurile și practicile cutumiare, limba, vestimentația și credințele popular-religioase, bunăoară și arhitectura țărănească din aceste zone ne transmit realitățile istorice ale Evului Mediu târziu.

În spațiul extra-carpatic românesc, ansamblul practicilor, a tehnicilor agricole și pastorale au determinat modul de viață, au structurat comunitățile și au definit profilul economic, cultural și politic. Studiul agriculturii medievale se confundă cu extrospecția lumii rurale, în general, și cu pătrunderea analitică a universului țărănesc, în particular, sub toate aspectele sale: mentalitatea individuală și cea colectivă, percepția lumii în care trăiește, activități cotidiene, obiceiuri, port popular, practici cutumiare-religioase, credințe-eres, atitudinea față de viață și moarte, cultură, statutul social, juridic și profesional etc. Dacă pentru prima parte a Evului Mediu, izvorul arheologic este primordial, începând cu secolele XV–XVI se înmulțesc și documentele interne care fac referirea, direct ori indirect, la sistemul agricol. Pe baza acestor surse valoroase, se poate reconstitui cadrul evoluției economiei medievale românești. Astfel, odată cu organizarea pieței interne moldovenești, cu intensificarea relațiilor comerciale cu celelalte regiuni românești și cu cele ale statelor învecinate, cu stabilirea rutelor pentru negoț și cu reglementarea tranzitului unor mărfuri, agricultura statului moldovenesc medieval a cunoscut un real progres față de perioada premergătoare întemeierii statale. Sursele scrise nu ne furnizează foarte multe date despre această lume fascinantă, istoricului nerămânându-i altă soluție decât cercetarea comparativă, analitică și descriptivă a rezultatelor interdisciplinare.

Cercetările arheologice din mediul rural românesc, deși inconsistente, au introdus în câmpul investigațiilor istorice o serie de informații esențiale referitoare la aspectele de viață cotidiană ale țăranului medieval. În aria geografică menționată, s-a observat o adevărată interdependență între muncile agricole și celelalte activități casnice și economice. Astfel, tehnicile agricole au evoluat în strânsă conexiune cu îmbunătățirea instrumentarului specific. În plus, extragerea și prelucrarea metalelor au fost indisolubil legate de evoluția și perfecționarea uneltelor. Greutățile legate de identificarea și extracția minereului din fier au influențat calitatea și cantitatea instrumentarului agricol disponibil pentru comunitățile de agricultori din spațiul carpato-nistrean. Volumul redus de fier și valoarea lui ridicată pot constitui motive plauzibile pentru lipsa acestora din inventarul siturilor arheologice din teritoriul extracarpatic. Analizele noastre pe categorii de unelte au scos în evidență pentru unele artefacte măsuri succesive de reparare, consolidare și reutilizare ale acestora, dovezi incontestabile a ponderii acestora în inventarul gospodăresc medieval. Totodată, distribuirea lor geografică oferă informații prețioase referitoare la activitățile agricole specifice regiunilor unde au fost identificate, precum și la tipurile de culturi sau plante cultivate.

*

Se impun câteva precizări referitoare la elementele și temele care vor constitui fundamentele demersului de față.

Utilizarea **uneltelor** agricole în calitate de sursă istorică fundamentală pentru subiectul nostru a determinat formularea principiilor metodologice de studiere și integrare a acestora în sisteme de clasificare. Astfel, criteriile de analiză distribuie instrumentele agricole în structurile tipologice, funcționale și cronologice specifice. Evident, clasificările uneltelor ar trebui să urmeze principiile metodologice ale sistemelor de ordonare consacrate ca metodă de lucru⁷, perfect adaptabile însă realităților istorice din zona extracarpatică.

Chiar dacă pentru unele categorii de unelte nu dispunem de informații scrise și dovezi arheologice, cercetările etnografice au permis reconstituirea profilurilor inițiale, deoarece cele mai multe dintre ele au

⁷ B. Brentjes, *Untersuchungen zur Geschichte des Pfluges*, vol. III, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität Halle-Wittenberg*, Halle (Saale), 1954, pp. 391–408; A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, op. cit. (n. 1), 1955, pp. 13–24; V. Neamțu, *La technique...*, 1975; A. V. Černechov, *Klassifikatsija i chronologija nakonečnikov drevnerusskich pachotnyh orudnj*, in *KS*, 146, 1976, pp. 32–36; G. Ostuni, op. cit. (n. 1), 1986, vol. I, pp. 1–380; vol. II, *Planches*, pp. 381–1080; J. Henning, op. cit. (n. 1), 1987, pp. 22–41; M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Varșovia-Lódź, 1996, pp. 5–7, 11–13; P. Reigniez, op. cit. (n. 1), 2000, 446 p.; P. P. Birnea, T. F. Reaboi, *Dva klada iz starogo Orcheja*, VAȘ, Chișinău, 2000, 98 p.; M. Brmbolić, op. cit. (n. 1), 2000, 168 p. Vezi și lucrări de referință pentru teoretizarea sistemelor de clasificare: J. N. Hill, R. K. Evans, *A model for classification and typology*, in *Models in archaeology* (ed. D. L. Clarke), London, 1972, pp. 231–273; B. Bender, *Sampling and classification*, in *Sampling in archaeology* (red. J. W. Mueller), Tucson, 1975, pp. 227–247; L. R. Binford, *Objectivity – explanation – archaeology*, in *Theory and explanation in archaeology* (reds. C. Renfrew, M. J. Rowlands, B. A. Segraves), New York, 1982, pp. 125–138; M. Jukowski, *A Complete Manual of Field Archaeology. Tools and Techniques of Field Work for Archaeologists*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1980, pp. 227–229; 276–280; H. Hodges, *Artifacts. An Introduction to early Materials and Technology*, Gerald Duckworth & Co. Ltd., Londra, 1989, p. 80; D. Minta-Tworzowska, *Klasyfikacja w archeologii. Jako sposób wyrażania wyników badań, hipotez oraz teorii archeologicznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 1994, pp. 13–27, 31–49, 51–70; C. Renfrew, P. Bah, *Archaeology. Theories, methods and practice*, 3rd edition, London, 2000, pp. 34–38, 120–124, 155–162; etc.

cunoscut evoluții aproape insesizabile ale aspectului, utilității și procesului tehnologic de prelucrare a acestora, din Evul Mediu și până în epoca modernă. Evoluția uneltelor comportă experiența seculară și empirică a meșterilor. Tehnica modelării sau a prelucrării lor s-a dezvoltat treptat, în funcție de nevoile practice și simțul artistic al fiecărui meșteșugar în parte, particularități care subzistă în profilul biologic și cultural propriu fiecărei comunități în parte. Discuția trebuie să se închege în jurul chestiunilor invocate și să nu excludă și alți factori precum clima, relieful, structura geologică, demografia, economia, politicul etc. Cu certitudine, coroborarea datelor istorice, arheologice, etnografice, lingvistice și iconografice vor releva date esențiale referitoare la evoluția formelor, precum și a funcționalității acestora în cadrul diverselor munci și practici gospodărești ori agricole.

Observațiile descriptive și tehnice privitoare la **locuințele** cu dependențele lor, la cuptoarele casnice și meșteșugărești (ale olarilor și ale meșterilor fierari), la inventarul complexelor descoperite, la gropile de provizii și resturile carbonizate ale cerealelor și semințelor, la uneltele de uz casnic și gospodăresc, la rămășițele osteologice animaliere, la necropole etc. au introdus în sfera percepției universului rural date esențiale. Specialiștii trebuie să interpreteze aceste noi informații, conferindu-le consistență istorică. Rezultatele comentariilor istorice și arheologice trebuie să întregite de observațiile lingvistice, care pot oferi răspuns chestiunilor insurmontabile. Toponimia (regionime, oronime, hidronime, anemonime, oiconime, microtoponime, hodonime, fitotoponime, zootoponime), onomastica, morfologia și etimologia termenilor vechi și moderni românești constituie izvoare prețioase, furnizând date istorice despre originea, evoluția și preschimbările la nivelul limbii populare. Etnologia și cercetările etnografice pot reprezenta soluții viabile, practicile cutumiar-culturale și religioase, activitățile tradiționale, folclorul, portul specific, dialectele regionale și populare reprezentând surse de analiză retroactivă pentru cel mult ultimii 150–200 de ani. Depășirea intervalului menționat poate determina deplasarea rezultatelor obținute spre câmpul cercetărilor și al interpretărilor abstracte și derizorii.

Nu este nimic mai fascinant decât investigarea reprezentărilor artistice ale universului rural, în general, și ale țăranului medieval, în particular. Iconografia laică și religioasă (exprimată prin frescele de pe pereții edificiilor civile și bisericești, prin reprezentările miniaturale, picturi, sculpturi, stucaturi, vitralii, precum și alte decoruri murale și monumentale etc.) oferă surse remarcabile referitoare la obiceiuri, activitățile ordinare, mentalitatea colectivă și individuală, gesturi, la condițiile de trai, la practicile cultural-religioase, la vestimentația/portul popular, la fizionomia omului medieval. Viața rurală și țăranul medieval au furnizat suficiente surse de inspirație și teme profane și religioase⁸.

Paleobotanica, palinologia, zooarheologia și antropologia au adus completări semnificative și continuă să reprezinte discipline fundamentale pentru cercetările privind tipurile de plante cerealiere și medicinale, legumele, fructele, soiurile de viță de vie, la fauna și lumea animală domestică, vânatul, demografia, alimentația, bolile și igiena, evoluția somatică și fiziologică a tipurilor antropice arhaice. Discipline enumerate vin să întregescă cercetarea lumii fantastice a satului medieval, motorul evoluției istorice pe parcursul întregului Ev Mediu european.

Fie că este vorba despre necazurile pricinuite de o igienă și o alimentație precară, de un nivel de trai sărăcăcios, de promiscuitate, abandon de copii și moarte infantilă precoce, de locuințe și gospodării insalubre, închise și inconfortabile, având la dispoziție un inventar gospodăresc și meșteșugăresc nediversificat și șubred, de condiții de muncă grele, de un statut social, juridic-administrativ inferior, de pedepse și maltratări corporale frecvente, de un cadru infrațional complex, de frici ordinare și escatologice, fie că discutăm despre bucuriile mărunte ale vieții cotidiene, generate de nașteri și căsătorii, frecventarea crășmei și a bisericii, sărbătorile tradițional-religioase, horele și jocurile populare ori banalele participări la serbările câmpenești și la târgurile locale, țăranul continuă să reprezinte personajul principal al universului medieval. Deși, pentru centrul și vestul Europei aceste indicii sunt temeinic dovedite de sursele scrise, lacunele informaționale din documentele românești pot fi suplinite de rezultatele cercetărilor interdisciplinare.

Analiza planimetrică a siturilor arheologice din **mediul rural**, precum și studierea artefactelor, a resturilor paleobotanice, arheozoologice, palinologice, antropologice și a probelor geologice ne oferă informații valoroase privitoare la morfologia și structura spațiului agricol și locativ rural. De asemenea, aceste „amprente” dezvăluie modificări ale proceselor evolutive la nivel cultural, a topografiei și nivelului de trai arhaic. Sursele arheologice ar fi trebuit să fie completate de datele istorice și etnografice, însă acestea din urmă sunt puține, dispartate, dificil de identificat și interpretat. Cu toate aceste impedimente de ordin informațional și

⁸ J.-M. Pesez, op. cit. (n. 1), in *Pour une archéologie agraire*, 1991, p. 131.

metodologic, în România s-au înregistrat câteva contribuții referitoare la geneza și evoluția satului medieval, unele dintre ele reprezentând rezultatele unor ample investigații⁹.

Într-o accepțiune largă, istorico-arheologică, **așezarea rurală** este structura teritorială și juridic-administrativă, reprezentată de spațiul agricol și comunitățile omenești, care își duc existența în locuințele cu dependențe și anexe, își lucrează pământurile și cresc animalele. După mai bine de un secol de dezbateri istoriografice, încă nu au fost elucidate chestiunile genezei și a preschimbărilor structurilor social-juridice și administrative ale satului românesc medieval din spațiul extracarpatic. O fi vorba despre o continuitate și moștenire dacică, cu influențe romane și germanice, regăsite în cultura Sântana de Mureș-Cerneahov? Oare se poate discuta despre o influență a Imperiului Bizantin, care, printr-un control relativ ale teritoriilor de la nordul Dunării, și-a pus amprenta asupra civilizației rurale extracarpatică? Ori se poate unilateral accepta constituirea și definitivarea administrativ-juridică a structurilor rurale în urma conviețuirii cu populațiile slave, care au marcat modul de viață și influențat limba autohtonilor? Cea mai justă expunere trebuie să țină cont de aportul tuturor elementelor și a factorilor menționați în cele trei formulări retorice. Cu toate acestea, chestiunea genezei poporului și a limbii române constituie un subiect sensibil pentru specialiști, majoritatea tezelor pre - decembriste alunecând spre extremitățile ideologice ale naționalismului exacerbant ori ale revizionismului și reacționarismului rasist anti - românesc.

Spațiul extracarpatic poate fi interpretat și ca o interconexiune de unități naturale, geografice și topografice. Cele trei grupe geo-fizice importante, deși separate pe verticală și orizontală de coridoarele râurilor și ale văilor, prezintă un aspect unitar în zona centrală și mult mai particularizat la capetele cardinale. Disonanțele geografice au individualizat structurile de viață antropice, forma și organizarea spațiului administrativ, casnic și agricol rural. Diferențelor fizico-geografice li s-au adăugat particularitățile climatice, împreună influențând viața economică și traiul cotidian.

Continuitatea vieții cotidiene în *villa rustica* din perioada anterioară reprezintă indiscutabil direcția corectă în abordarea chestiunilor invocate. Datele arheologice dovedesc că unitatea de producție răspândită era mica gospodărie țărănească, care funcționa autarhic. Această microfermă a dominat peisajul rural și, totodată, economia medievală, până la dezvoltarea și consacarea marilor domenii ca centre de producție. Membrii săi produceau cantitățile de hrană și produse meșteșugărești necesare existenței micii organizații administrativ-teritoriale, individualizată topografic și tipologic de la o unitate geografică la alta și de la o perioadă istorică la alta. Cu toate acestea, unele familii au înregistrat surplusuri de bunuri mobile și imobile, generate probabil de acumularea prin prestarea unor servicii, cumpărare, zestre, danii ori moșteniri. Proprietatea astfel formată era divizată în loturi și acordată discreționar membrilor comunității, aceștia din urmă fiind datori să le muncească și să plătească dările în schimbul primirii parcelei și a dreptului de a întemeia o gospodărie pe aceasta. Treptat, nerespectarea condițiilor impuse de proprietari a determinat apariția categoriei de țărani aserviți. Pentru perioada premergătoare constituirii statale, în spațiul extracarpatic românesc, cu certitudine, acest proces a determinat nașterea unei elite, mai întâi, social-juridice, apoi politice și militare, din rândul cărora s-au ridicat acei lideri, prin intermediul cărora erau reglementate raporturile cu șefii contingentelor militare ale turanicilor¹⁰.

⁹ V. Costăchel, *Problema obștiiilor agrare în secolele XIV–XV*, în *Studii și cercetări de istorie medie (SCIM)*, an I, 1950 (1951), pp. 91–101; idem, *Dezagregarea obștii satești în țările române în evul mediu. Săraccii*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, Ed. Academiei R.P.R., București, 1954, pp. 753–800; idem, *Obștea satească*, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, Ed. Științifică, București, 1957, pp. 77–108; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I–III, Ed. Academiei R.P.R., București, 1958–1965; C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în *Studii și cercetări științifice (SCȘ, Iași)*, Istorie, an VII, 1956, pp. 1–34; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964; N. Constantinescu, *Satul medieval dispărut și cercetarea europeană actuală*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche (SCIV)*, 18, 1967, 2, pp. 361–377; R. Popa, *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (SCIVA)*, 30, 1979, 4, pp. 555–563; M. D. Matei, *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc în secolele XII–XIV: realizări, perspective, sarcini*, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, pp. 411–425; Șt. Olteanu, *Arheologia și studiul structurilor medievale timpurii ale satului românesc*, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, pp. 403–409; idem, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV–XI. Structuri demo-economice și social-politice*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1997, 328 p.; G. Coman, *Contribuții la cunoașterea satului din teritoriul est-carpatic în perioada secolelor V–XI*, în *Acta Moldaviae Meridionalis (AMM)*, II, 1980, pp. 81–119; Al. I. Gonț, *Satul în Moldova medievală*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 399 p.; D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea obștii satești din mileniul marilor migrații*, în *Carpica*, XXVIII, 1999, pp. 103–108; M. Crețu, *Sate și orașe moldovenești în însemnările călătorilor străini (secolele XV–XVII)*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” (AIIAX)*, XXXIX–XL, 2002–2003, pp. 221–246; C. Istrati, *Săteni și stăpâni în munții Moldovei. La răscruce de veacuri*, Ed. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, 259 p.

¹⁰ Vezi descoperirile unor depozite conținând arme și unelte din fier, care pot fi atribuite unor persoane înstărite (lideri juridic-administrativi sau politici și militari) din perioada antemergerii consolidării structurilor statale în regiunile est-carpatică; spre exemplu, Hudum, Fundu Herții, Fundu Moldovei, Suceava, Iași, Bâta Doamnei ș.a. Cf. V. Spinei, *Relations of the local populations*

Prin urmare, populațiile arhaice românești au conviețuit în mici structuri teritorial-administrative, fondate în perioada romano-bizantină și slavă, procurându-și produsele indispensabile traiului cotidian prin prelucrarea pământului, creșterea animalelor și derularea unui număr redus de activități meșteșugărești (prelucrarea metalului, a osului, lemnului și a pietrei, a pieilor, blănurilor și a textilelor, olărie, orfevrărie etc.). Aceste practici au fost determinante atât pentru existența familiilor și a comunității rurale, cât și pentru dezvoltarea economiei, de vreme ce agricultura asigura progresul în lipsa unui sistem meșteșugăresc, comercial și industrial propriu-zis. A fost probabil o adevărată provocare pentru agricultură, a căror practici au cauzat modificări majore peisajului ecologic și topografic medieval. A fost doar începutul unor permanente prefaceri ale ecosistemelor locale, regionale și generale, care continuă cu intensitate și în prezent. De asemenea, fluctuațiile indicelui demografic a dictat ritmul preschimbărilor peisajului natural arhaic. Rezultatele nu au întârziat să apară manifestându-se prin epuizarea nutritivă a solurilor (generând un randament scăzut al producției), prin foamete și scăderea dramatică a populației, prin mortalitate ridicată și natalitate regresivă, prin schimbări somatice și fiziologice, prin declanșarea unor războaie pentru pradă și acaparare de resurse, prin modificările climatice majore și ale indicelui termic (înregistrarea unor temperaturi extreme de la o zonă la alta; manifestarea unor fenomene extreme precum inundații, caniculă, geruri, secetă etc.), prin înmulțirea dăunătorilor, declanșarea epidemiilor și răspândirea molimelor și a bolilor etc.

Câteva aspecte necesită comentarii suplimentare pentru a obține tabloul amplu al evoluției economice: exponentul demografic și cadrul administrativ-juridic și instituțional.

Criteriul demografic și cel instituțional au influențat ritmul dezvoltării tehnologiilor agricole. Dacă pentru prima parte a Evului Mediu, sporul demografic din secolele XI–XII a fost determinant pentru agricultură, pentru următoarele două veacuri, a prevalat nevoia de a acumula produsele solicitate de căpeteniile migratorilor, în schimbul unor armistiții sau garanții de menținere a unei păci relative¹¹. În secolele ce au urmat primelor contacte belicoase cu turcii, reglementarea relațiilor diplomatice dintre Țările Române extracarpatică cu puterea de la Constantinopol a presupus și necesitatea unui excedent de produse agricole și meșteșugărești. De regulă, se cultivau aceleași tipuri de cereale, legume și fructe, se obțineau aceleași produse și se fabricau același tip de obiecte de uz casnic, meșteșugăresc și militar. Cu timpul, cererile crescând pe piața internă și externă, determinate de modificarea nivelului de trai al elitei politice și militare (românești dar și europene), precum și de solicitările variate ale negustorilor străini și ale Porții Otomane, au generat diversificarea produselor, progresul tehnic și tehnologic, dezvoltarea piețelor locale și a structurilor urbane medievale și premoderne. Realitățile istorice și culturale din zona est-europeană au particularizat ritmul dezvoltărilor social-economice, politice și culturale. Din aceste considerente, procesele au fost lente, fără a se consemna etape și acumulări spectaculoase. O caracteristică aparte a acestei perioade o constituie inexistența unor piețe și a unui comerț în adevăratul sens al cuvântului¹². Până târziu, în epoca modernă, relațiile care reglementau tranzacțiile comerciale au fost descentralizate, autarhice, de mică amploare și regionale. Predomina schimbul de produse, iar circulația monedei a înregistrat curbe descendente, în general, și ascendente, doar periodic¹³. Dacă în Europa apuseană, agricultura, meșteșugurile, comerțul și dezvoltarea structurilor urbane

of Moldavia with the Turanian tribes in the 10th–13th centuries, in *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania* (în continuare se va abrevia *Relations...*) (eds. Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, Petre Diaconu), Ed. Academiei R.S.R., București, 1975, pp. 265–277; idem, *Coexistența populației locale din Moldova cu grupurile etnice alogene în secolele XIII–XIV*, in *AMM*, II, 1980, pp. 157–176; idem, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români și turanici*, Ed. Junimea, Iași, 1985, *passim*; idem, *Moldova în secolele XI–XIV*, ed. a 2-a, cu consistente completări, Ed. Universitas, Chișinău, 1992, *passim*; idem, *Aspecte controversate ale contactelor românilor cu turanicii în secolele X–XIII*, in *ArhMold*, XIX, 1996, pp. 271–279 etc.

¹¹ F. Raynaud, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge*, II, Éd. Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1959, pp. 66–70: este relatată natura relațiilor dintre populațiile locale și haniii tătari. Pentru această chestiune vezi și contribuțiile remarcabile ale specialistului V. Spinei, menționate la nota 10.

¹² Cercetările arheologice întreprinse în orașele din Moldova vin să confirme afirmația noastră. În plus, documentele epocii ne furnizează informații vagi despre târgurile permanente ori temporare (cum erau structurate acestea, despre depozite și antrepozite, despre statutul juridic și legislația schimburilor comerciale, referitor la cine avea dreptul să facă negoț, la naționalitatea și etnia comercianților, despre prețuri, echivalentul măsurilor și conversia monedelor tranzacționate, despre mărfurile vândute sau cumpărate etc.).

¹³ Numărul tezaurilor și a pieselor monetare descoperite în săpături și studiate de numismați nu impresionează prin cantitate sau prin calitate metalului. Investigarea fondului de monedă autohtonă reflectă o situație probabilă – monetăriile locale au emis puțină monedă, Curțile Domnești de la Suceava/Iași și Târgoviște/București fiind dependente financiar și economic de puterile europene ale vremii (Ungaria, Polonia, Imperiul Otomana, Imperiul germanic apoi Habsburgic, Rusia etc.), statut reglementat prin tratatele comerciale, diplomatice și politico-militare. Din aceste considerente, în spațiul extracarpatic s-a înregistrat o amplă circulație a monedelor statelor menționate. Vezi Oct. Iliescu, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, in *Studii și Cercetări de Numismatică (SCN)*, 2, 1958, pp. 303–344; idem, *Ducați necunoscuți emiși de voievozi ai Țării Românești în secolul al XV-lea*, in *Buletinul Societății Numismatice Române (BSNR)*, 77–78, 1983–1985, pp. 257–289; E. Oberländer-Târnoveanu, *Societate*,

pot fi puse într-o relație de interdependență, cei patru indicatori reprezentând motoarele dezvoltării societății europene moderne, în spațiul românesc extracarpatic, se poate discuta până târziu, în veacul al XVIII-lea, de curenți de conexiune între cele patru. Chiar dacă pentru secolele XV–XVII se poate vorbi de un control centralizat relativ asupra economiei, lipsește scena derulării activităților economice și comerciale veritabile: orașul și piața. Astfel, dacă informațiile scrise ne oferă date precare referitoare la existența antrepozitelor ori a hambarelor pentru depozitarea surplusului de produse cerealiere sau nutreț, cercetările arheologice nu au depistat urmele acestora în târgurile medievale din spațiul extracarpatic. La Iași, Suceava, Baia, Bacău, Roman, Vaslui, Tg. Trotuș, Piatra Neamț etc. au fost investigate câteva „depozite” de cereale, dar de mici dimensiuni, care au mai conservat resturi carbonizate ale semințelor și boabelor. Aceste „magazii” reprezintă spații improprie pentru stocarea unei cantități impresionabile de cereale. Asta nu înseamnă că în marile târguri n-au existat astfel de hambare, în care se acumulau cantități însemnate de produse, menite să întrețină schimbul activ cu piețele europene și cu Constantinopolul¹⁴. Altfel stau lucrurile pentru orașele-port dunărene, unde cercetările recente au scos la iveală complexe de depozitare ample¹⁵.

Și în mediul rural, săpăturile arheologice au evidențiat gropi-depoziț cu destinație funcțională evidentă, fără a impresiona însă prin dimensiune și tehnică de realizare¹⁶. În primele secole ale mileniului al doilea, cantitățile suplimentare de produse au stăvilit incursiunile turanicilor, reprezentanții populației românești (elita juridic-administrativă ?) fiind obligată să intermedieze relațiile dintre autohtoni și noii veniți. Probabil, conviețuirea cu aceștia în același teritoriu a determinat și relații de schimb neoficiale (particulare). În schimb, în veacurile XV–XVIII, țărani au fost preocupați să obțină surplusul de cereale pentru a-și asigura cele necesare traiului și a strânge dările în produse datorate boierilor, mănăstirilor și Statului. La rândul său, statul asigura plata tributului către turci și stabilea regulile derulării comerțului extern.

Cu toate acestea, încercarea de a înțelege realitățile istorice ne determină să credem că activitățile agricole și meșteșugărești dintr-o anumită așezare/regiune au fost particularizate, evoluând în strânsă conexiune cu specificul pieței locale sau a vreunei solicitări distincte. Spre exemplu, documentele epocii vorbesc despre cultivarea ovăzului și a altor plante furajere, în ciuda faptului că în satele respective nu există vreo evidență a întreținerii cailor. Probabil, cultivarea anumitor tipuri de cereale, legume și fructe sau producerea anumitor bunuri meșteșugărești erau reglementate local (de către boieri și liderii structurilor monastice) sau centralizat (de către Domnie), în acord cu cerințele pieței, cu obligațiile sau strategia politică și comercială regională și statală în vigoare. Cu certitudine, frecvența cultivării aceluiași plante a determinat secătuirea calitativă a solului și preocuparea continuă a comunităților de a introduce noi terenuri în circuitul agricol. În vederea obținerii de noi loturi arabile, s-au utilizat tehnici arhaice de despădurire și destelenire, dar s-a avut în vedere și o diversificare și perfecționare a uneltelor specifice (plugul, sapa, hârlețul sau cazmaua, târnăcopul, toporul ori securea etc.). Cu timpul și în urma unor acumulări de cunoștințe tehnice, acestea au devenit mai complexe, mai solide și mai eficiente în fața activităților agricole cu adevărat anevoioase. În raport cu noile necesități au evoluat mineritul, meșteșugurile (prelucrarea metalelor, a lemnului, a pietrei, a osului, a textilelor, a pieilor și a blănurilor etc.), transportul și negustoria.

Un rol important în dezvoltarea agriculturii se pare că l-a jucat și diviziunea muncii, disocierea socială și juridică între țărani liberi și dependenți, precum și apariția, la un moment dat, a muncitorilor agricoli (probabil după reforma lui Cuza). Structura societății românești medievale pare să fi urmat, dar sub o formă cu totul aparte, schema dezvoltată și argumentată de G. Duby – *bellatores, oratores și laboratores* („cei care

economie și politică - populațiile de pe teritoriul Moldovei și lumea sud-est europeană în secolele IV–XIV în lumina descoperirilor monetare, în *Suceava – Anuarul Muzeului de Istorie a Bucovinei (Suceava)*, 36–38 (1998–2001), 2001, pp. 311–355; Eug. Nicolae, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451–1512*, Ed. Arc, Chișinău, 2003; idem, *Invazia asprilor otomani și riposta lui Ștefan cel Mare: emisiunile moldovenești de tip otoman*, în *Acta Moldaviae Septentrionalis (ActaMS)*, 4, 2005 (2006), pp. 124–131; A. Vâlcu, *Circulația dinarului unguresc în secolul al XVII-lea în Țara Românească (tezaurul de la Târgoviște, jud. Dâmbovița)*, în *Cercetări Numismatice (CN)*, 8, 2002, pp. 335–346; idem, *La pénétration des monnaies ottomanes dans les Pays Roumains aux XVIIe–XVIIIe siècles*, în *Bulletin du Cercle d'Études Numismatiques*, vol. 43, septembre-décembre 2006, no. 3, 2006, pp. 276–279; idem, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687–1807*, Ed. Istros, Brăila, 2009, *passim*; etc.

¹⁴ Un uriaș depozit de cereale a fost identificat recent în județul Buzău, la Pietroasele, care, în opinia arheologilor, ar fi adăpostit 14–15 tone de cereale, datând din secolele XV–XVI. Informații de la arheologul Marius Constantinescu.

¹⁵ Vezi marele depozit de cereale descoperit în urma unor cercetări arheologice de salvare întreprinse în Brăila – „Grădina Mare”. Magazia de mei aparținea secolelor XV–XVI, reprezentând cel mai probabil antrepozitul vechiului târg medieval. Informații de la prof. dr. I. Cândea.

¹⁶ O serie de depozite pentru cereale și alte produse agricole au fost prezentate într-o lucrare recentă despre curțile boierești din spațiul extracarpatic românesc (Vezi C. N. Apetrei, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV–XV*, Ed. Istros, Muzeul Brăilei, Brăila, 2009, pp. 226–230). Problema acestor documentări constă în faptul că autorul utilizează exclusiv documentul scris, fără a dubla investigațiile sale și cu rezultatele cercetărilor arheologice.

luptă”, „cei care se roagă” și „cei care muncesc”¹⁷. Cu toate acestea, pentru spațiul românesc se poate vorbi de o stratificare socială, juridică și profesională atestată documentar doar începând cu secolele XV–XVI, atunci când „strigările la oaste” se adresau doar boierilor și dregătorilor domnești, care răspundeau de regulă prin adunarea „steagurilor boierești”. Acestea nu includeau decât în condiții extreme marea masă a țăranilor, neinstruiți în tehnica militară. Cu siguranță, dotarea unei armate cu echipament militar și cai, precum și instruirea acestora presupunea cheltuirea unor sume colosale. Prin munca țăranilor, se obțineau cele necesare traiului dar și surplusul de produse indispensabil comerțului, plății dărilor către Poartă și susținerii campaniilor militare costisitoare. Prosperitatea economică a domeniilor boierești și mănăstirești era alimentată tot de efortul țăranilor. Însă, de cele mai multe ori, în procesul muncii erau implicați inclusiv preoții și călugării circumscripțiilor bisericesti mărunte și sărace.

Deși cu iz ideologic și ușor superficială, nereflectând întreaga schemă a societății¹⁸, structura socială și juridică, dezvoltată și argumentată de ilustrul istoric francez, prinde contur și în spațiul extracarpatic românesc. Particularitățile sunt și de fond și de esență, fiind generate de realități istorice complet diferite de la o zonă la alta și de la un interval de timp la altul. În această schiță nu au fost incluse categoriile sociale și profesionale ale meșteșugarilor, ale comercianților/negustorilor, ale țiganilor și a altor grupuri de muncitori (mineri, lucrători la pădure, tăietori de piatră etc.).

*

Cadrul limitat al expunerii obligă doar la sugerarea unor chestiuni generale și subiecte de dezbateră, fiecare direcție de cercetare, idee sau temă urmând să fie dezvoltată în studiile viitoare. Volumul redus și echivocul surselor istorice pot determina alunecarea discursului în desuetudine și imaginativ. Răspunsul abstract și speculativ ar putea fi demontat cu ușurință sau completat în mod excepțional de rezultatele cercetărilor interdisciplinare ulterioare.

Atunci când textele nu oferă informații suficiente, rapoartele arheologice ne transmit indicii importante. Spre exemplu, conform acestora, în primele patru secole ale celui de-al doilea mileniu creștin, comunitățile omenesti din Moldova prezentau caracteristicile unor societăți imuabile, interconectate și dependente de ocupațiile tradiționale – creșterea animalelor și agricultura. La un nivel primitiv se practicau și activitățile meșteșugărești, necesare pentru obținerea obiectelor, uneltelor și armelor, deosebit de utile vieții cotidiene. Traiul și activitățile zilnice se desfășurau într-un cadru rural patriarhal, obscur și îngust, în urma unor experiențe acumulate în perioadele anterioare, în timpul contactelor cu lumea romano-bizantină și slavă¹⁹.

Tot sursele arheologice atestă faptul că așezările acestora erau amplasate, în general, în locuri cu deschidere amplă, strategic poziționate în apropierea surselor de apă, pe terasele superioare și mijlocii ale principalelor râuri. Unele sate (aglomerări de case și dependințe) au fost investigate și în văile secundare ale micilor cursuri de apă, pe pantele line ale colinelor sau pe platourile dealurilor joase și medii. Astfel, aceste zone cu soluri fertile erau ocupate de așezări de mici dimensiuni (care însumau până la câteva zeci și, cu totul

¹⁷ G. Duby, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, Ed. Meridiane, București, 1998.

¹⁸ K. Brunner, *Continuity and Discontinuity of Roman Agricultural Knowledge in the Early Middle Ages*, in *Agriculture in the Middle Ages*, 1995, p. 30.

¹⁹ Spre exemplu, cercetările arheologice din așezările rurale de la Mălești, Borniș și Negrești (jud. Neamț), au evidențiat locuințe semi-adâncite ori de suprafață, cu structură din lut, pari și împletituri din nuiete, unele dintre ele ajungând să măsoare și circa 30 m², însă majoritatea nedepășind 4,7–5,0 m². Vezi R. Popovici, *Cercetări arheologice în așezările rurale medievale de la Borniș, com. Dragomirești, jud. Neamț (secolele XV–XVII)*, in *Materiale și cercetări arheologice (Materiale)*, Tulcea, 1980, pp. 572–578; eadem, *Săpăturile arheologice din așezarea rurală medievală de la Negrești-Neamț*, in *Materiale*, Tulcea, 1980, pp. 588–590; eadem, *Descoperirile din secolele III–II î.e.n. de la Borniș-Neamț*, in *Cercetări Istorice (CI)*, S.N., XII–XIII, 1981–1982, pp. 153–158; eadem, *Așezarea rurală Negoiești (secolele XV–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–1977*, in *Memoria Antiquitatis (Mem.Antiq)*, IX–XI, 1985, pp. 261–281; eadem, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV–XVII)*, in *ArhMold*, XI, 1987, pp. 169–190; eadem, *Așezarea medievală timpurie de la Borniș – „Vărărie”, județul Neamț*, in *Mem.Antiq*, XIX, 1994, pp. 333–354; eadem, *Așezările rurale medievale sec. XIV–XVII, jud. Neamț*, in *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993. A XXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice (CCAR)*, Satu Mare, 12–15 mai 1994, pp. 6–7; eadem, *Negoiești, un sat din zona Neamț în secolele XIV–XVII*, in *ArhMed*, IV, 2002, pp. 27–45; eadem, *Negoiești, un village de la zone de Neamț dans les XIVe–XVIIe siècles*, in *ArhMold*, XXV, 2002 (2004), pp. 237–251. Datele planimetrice, dimensiunile locuințelor și structura acestora sunt confirmate și de rezultatele investigațiilor întreprinse de M. Petrescu-Dîmbovița, I. Ioniță, D. Gh. Teodor, V. Spinei, G. Coman, A. Paragină etc. în mediul rural est-carpatic. De asemenea, comentarii ample și interesante referitoare la terminologia și structura locuinței țărănești se regăsesc în studiile regretatului V. Neamțu (V. Neamțu, *Bordei și semibordei. Mod de locuire în vremea feudalismului timpuriu*, in *Civilizația medievală și modernă românească. Studii istorice* [ed. N. Edroiu et alli], Cluj-Napoca, 1985, pp. 64–70; idem, *Hutte et demi-hutte. Une problème de terminologie*, in *AILAX*, XXIV, 1987, 1, pp. 9–16).

excepțional, câteva sute de indivizi), fiind adecvate pentru comunități organizate autarhic și preocupate de propria lor existență²⁰.

Față de perioada anterioară, mult mai puțin cunoscută (remarcabile sunt însă rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse de prof. D. Gh. Teodor în *săliștele* din Moldova), se remarcă valori pozitive în domeniul practicilor agrar-economice, al tehnicii, al diversificării și evoluției instrumentarului agricol (atât calitativ, cât și cantitativ). Alături de investigarea uneltelor agricole din fier, îndeletnicirile agricole mai sunt documentate de existența râșnițelor de piatră – așa-numitele „mori portabile” –, a gropilor pentru depozitarea cerealelor, a resturilor carbonizate ale diverselor soiuri de plante agroalimentare, a rămășițelor osteologice animaliere etc. Datările arheobotanice atestă cultivarea principalelor tipuri de cereale, legume, fructe și a viței-de-vie.

Scenel miniaturale și reprezentările iconografice de pe pereții exteriori ai unor biserici din veacurile XIII–XIV, din Bulgaria, Serbia și Ucraina, oferă mărturii prețioase asupra interesului major de a obține plante superioare calitativ și cantitativ, în vederea obținerii surplusului necesar pentru a acoperi consumul intern al familiei, dările în produse alimentare, sămânța pentru culturile viitoare și, atunci când era posibil, cantitatea de cereale pentru comerț. Cu siguranță, pentru secolele XV–XVII, se pot accepta astfel de preocupări agronomice

²⁰ Vezi rezultatele studiilor asupra structurilor social-economice și administrativ-juridice, cercetările demografice și concluziile la care au ajuns specialiștii medievali (Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X–XIV*, în *Terra nostra*, II, 1971, pp. 31–44; idem, *Agricultura la est și sud de Carpați în secolele IX–XIV* (I), în *Muzeul Național*, I, 1974, pp. 35–55; idem, *Societatea carpato-danubiano-ponică în secolele IV–XI. Structuri demo-economice și social-politice*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1997; *Istoria României*, vol. I, *Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalism* (red. C. Daicoviciu), Ed. Academiei R.P.R., București, 1960, pp. 7, 67, 72–73, 396–397; *Istoria României*, vol. II, *Feudalismul timpuriu, feudalismul dezvoltat, în condițiile fărâmișării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului, feudalismul dezvoltat, în condițiile instaurării dominației otomane (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)* (red. A. Oțetea), Ed. Academiei R.P.R., București, 1962, pp. 18–30, 60–63, 88–90, 223–227, 284, 554, 573–578, 764, 826, 880; *Istoria Românilor*, vol. III, *Genezele românești* (coord. Șt. Pascu, R. Theodorescu), Ed. Enciclopedică, București, 2010, pp. 45–50, 159–181, 534–539; *Istoria Românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”* (coord. Șt. Ștefănescu, C. Mureșan), Ed. Enciclopedică, București, 2010, pp. 57–67; G. Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de Sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V–XIII*, în *MemAntiq*, III, 1971, pp. 87–96; idem, *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V–XI în partea de sud a Moldovei*, în *Acta Musei Meridionalis (AMM)*, I, 1979, pp. 28–45; idem, *Statormnicie și continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Vaslui, 1980; V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea până în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în *SCIVA*, XXI, 1970, 2, pp. 595–617; idem, *Considerații cu privire la populația locală din zona centrală și meridională a Moldovei în secolele XI–XII*, în *CI*, XII–XIII, 1981–1982, pp. 173–203; idem, *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în secolele X–XIII*, în *Hierasus*, I, 1980, pp. 217–242; idem, *Contribuții la istoria spațiului est-carpatic din secolul al XI-lea până la invazia mongolă din 1241*, în *MemAntiq*, VI–VIII, 1981, pp. 93–162; idem, op. cit. (n. 10), 1994, pp. 106–118; 229–250; D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI–XI e.n.*, în *Terra nostra*, III, 1973, pp. 223–232; D. Gh. Teodor, M. Petrescu-Dîmbovița, V. Spinei, *Some problems concerning the history of Moldavia from the 10th until 14th Centuries*, în *Relations between the autochthonous populations and the migratory population on the territory of Romania* (eds. M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu), Ed. Academiei R.S.R., București, 1975, pp. 299–312; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român* (în continuare se va abrevia *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n.*), Ed. Junimea, Iași, 1978, pp. 118–122, fig. 1; idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI e.n.*, Ed. Junimea, Iași, 1981; idem, *Date noi privind agricultura la est de Carpați în secolele IV–XI e.n.*, în *Istorie și societate. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare* (în continuare se va abrevia *Istorie și societate*) (ed. I. Toderașcu, I. Agrigoroaiei), Ed. Universității „Alex. I. Cuza”, Iași, 1983, pp. 16–24; idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI–XI e.n. de la Dodești-Vaslui* (în continuare se va abrevia *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați*), Ed. Junimea, Iași, 1984; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII e. n.*, Ed. Științifică, București, 1984; idem, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV–XI d. H.* (în continuare se va abrevia *Meșteșugurile...*), (în col. BAI), VIII, Ed. Helios, Iași, 1996; idem, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V–XI* (în continuare, se va abrevia *Descoperiri arheologice și numismatice*), Muzeul Național de Istorie a României, București, 1997; idem, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea istoriei spațiului carpato-nistriean în secolele II–XIV*, în *Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat* (ed. V. Spinei), Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1997, pp. 219–232; idem, *Spațiul carpato-dunăreano-ponic în mileniul marilor migrații*, Ed. Alpha, Buzău, 2003; I. Tentiuc, *Populația din Moldova centrală în secolele XI–XIII*, Ed. Helios, Iași, 1996; E.-M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre: nord-estul Munteniei și sud-vestul Moldovei în veacurile IV–XI d. Hr.*, Ed. „Fiat Lux” (în colecția „Biblioteca Mousaios”, Muzeul Județean Buzău), București, 1999; A. Paragină, *Habitatul medieval la curbură exterioară a Carpaților în secolele X–XV*, Muzeul Brăilei, Ed. Istros, Brăila, 2002; etc.). Deosebit de interesante sunt aprecierile regretatului istoric Șt. Pascu (în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I, Cluj-Napoca, 1972, pp. 12, 67–68, 127), ale sociologului H. H. Stahl (în op. cit. [n. 9], I, 1958, pp. 88–89, 103–114) și ale istoricului medievalist Al. I. Gonta (în op. cit. [n. 9], 1986, pp. 26–33). Chiar dacă analizele acestora și datele fundamentate nu se potrivesc cu realitățile identificate în teritoriu de arheologi, metodologia de lucru și unele opinii ale acestora sunt relevante și susținute de sursele istorice. Vezi și V. Spinei, op. cit. (n. 10), 1994, p. 240 și hărțile descoperirilor arheologice și numismatice din perioada veacurilor XI–XIV.

și în spațiul extracarpatic românesc, deși aceste date reies din interpretările surselor documentare²¹, precum și a rezultatelor cercetărilor interdisciplinare (analize paleobotanice și palinologice).

În ceea ce privește **sistemul de cultură** folosit, nu putem emite decât opinii cu valoare ipotetică. Lipsa surselor documentare, a investigațiilor arheologice sistematice din mediul rural, precum și limitele unor cercetări unidirecționale, lipsite de aportul informațional interdisciplinar, încurajează domeniul de cercetare speculativ. Probabil, predomina sistemul activităților combinative – cel al deștelenirilor și al defrișărilor succesive (bine atestat în toată epoca medievală) și practicarea unei agriculturi intensive, până la epuizarea nutritivă a solului. Agricultura de subzistență a produs probabil deplasări ale populației într-un cadru geografic restrâns, caracterizate prin plecări și reveniri ale aceleiași comunități din și în locul de baștină, „migrații regionale ori teritoriale” pe care istoricii le-au comentat diferit, unii dintre ei ajungând să conteste permanența locuirii populației românești arhaice în spațiul geografic românesc²². Deși invocată în unele studii, practicarea asolamentului bial sau trienal în teritoriul dintre Carpați și Nistru, presupus a fi cunoscut în unele țări învecinate (Imperiul Bizantin, Țaratul bulgar, Regatul Ungariei, Regatul Poloniei, cnezatul Rusiei Kievene), nu este deocamdată dovedită de sursele istorice²³.

Defrișările, derulate într-un ritm lent, anevoios, însă constant, au determinat sporirea fondului funciar agricol și pastoral. Noile suprafețe obținute erau folosite deopotrivă de agricultori și crescătorii de animale/păștori. Cu certitudine, păstoritul era practicat în strânsă legătură cu muncile agricole. Legăturile dintre cultivarea plantelor și creșterea animalelor s-au menținut în permanență, dovadă făcând-o existența în limbajul comun celor două îndeletniciri tradiționale românești a termenilor „răzătură”, „runc”, „secătură”, „curătură” etc., ceea ce denotă caracterul ambivalent, agricol și pastoral, al agriculturii medievale²⁴. Totodată, intensificarea procesului de despădurire a creat posibilitatea apropierii spațiilor locuite și stabilirii unor legături/suprapuneri ale posesiunilor individuale sau comune, dintre două așezări rurale²⁵. În regiunile de deal și cele subcarpatice, acoperite de păduri întinse, satele erau însă destul de izolate. Despădurirea excesivă a cauzat cel mai probabil și modificări ale **peisajului ecologic**, ale ecosistemelor regionale și a echilibrului **climatic**. Nedocumentate însă arheologic, calamitățile naturale au marcat cu siguranță ritmul dezvoltării social-economice, în particular, și universul rural, în general, preschimbările climatice determinând producțiile agricole pentru microzone ori regiuni întregi. Anii secetoși, dezastrele naturale (cutremure, canicula, grindina, ploile abundente, înghețul sau dezghețul timpuriu), despădurirea, eroziunile solului, invaziile insectelor și a altor dăunători (păsări, iepuri, mamifere rumegătoare sălbatice, șoareci de câmp), molimele, plăgile, bolile, războaiele și invaziile au particularizat activitățile economice²⁶. Pe unități teritoriale distincte se pot observa

²¹ Pentru aceste chestiuni, dar și pentru comerțul cu grâne și alte produse vegetale și animaleze vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, pp. 46, 82; idem, *Istoria comerțului românesc*, I, *Epoca veche*, ediția a 2-a, București, 1925, pp. 82, 85, 88; G. I. Brătianu, *Le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, in *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, an IX, Iași, 1922, pp. 27–28, 35; V. Spinei, op. cit. (n. 10), 1994, pp. 122, 251, 257–258; Al. I. Goșța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII–XVII*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, pp. 28, 47–48, 60–61, 77, 117, 136, 176, 182, 196, 203–204; etc.

²² Aceste mișcări ale comunităților arhaice într-un spațiu relativ restrâns pot fi surprinse doar stratigrafic și planimetric, prin interpretarea datelor arheologice și analiza artefactelor provenite din situri apropiate, unde s-au constatat niveluri succesive de habitaj, distrugerii și refacerii. De asemenea, deplasările au fost determinate de transhumanța oilor, a vitelor sau a turmelor de porci, când familii sau sate întregi și-au întemeiat așezări temporare în zonele de deal și de munte.

²³ În spațiul extracarpatic românesc, aceste tehnici au fost preluate și implementate târziu, începând probabil cu veacul al XVII-lea. Vezi Șt. Olteanu, *Încercări experimentale de asolament cerealier în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, in *Terra nostra*, I, 1969, pp. 71–75; idem, *Sensul și semnificația îndeletnicirilor agrare în trecutul poporului român*, in *Terra nostra*, III, 1973, pp. 55–65.

²⁴ P. Cancel, *Păstoritul la poporul român. Precizări etnografico-istorice*, in *Convorbiri literare*, 9, București, 1913, p. 3 și urm.; R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români (secolul XIX – începutul secolului XX)*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 5 și urm.; I. Popescu-Sireteanu, *Contribuții la cercetarea terminologiei păstorești din limba română* (pentru uzul studenților), Iași, 1980, p. 4 și urm.; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Ed. Științifică, București, 1973, p. 206.

²⁵ Pentru rolul pădurilor în viața comunităților locale, modificările fondului forestier, transferul pădurilor din posesie particulară în proprietatea Domniei și invers, prețul acestora etc. vezi cercetările istoricului C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești, din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, a II-a ediție, Ed. Ceres, București, 1976, pp. 29–47. Schimbarea, confirmarea sau disputarea hotarelor între indivizii aceleiași structuri rurale sau dintre două sate sunt chestiuni juridic-administrative specifice evului mediu târziu (secolele XVI–XVII), atunci când se înmulțesc și informațiile referitoare la acestea. Însă, pentru secolele X–XIII, cercetările arheologice au dovedit concentrarea mai multor așezări într-un spațiu restrâns (din considerente economice și comerciale și, posibil, ca măsură de ajutor reciproc în caz de atac militar) și existența unor vaste regiuni nelocuite.

²⁶ Vezi P. Cernovodeanu, P. Binder, *Cavalerii Apocalipsei. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, Ed. Silex, București, 1993, pp. 33–72, 207–235; R. Torrence, J. Grattan [eds.], *Natural Disasters and Cultural Change*, Routledge Press, London-New York, 2002, pp. 1–18.

variații ale relației teren arabil – pășune – pădure, fiecare dintre ele determinând modificări majore ecosistemelor. Activitățile agricole și pastorale s-au desfășurat diferit de la o zonă geografică la alta, fiind specifice în ansamblul desfășurării lor pentru fiecare microregiune în parte. Condițiile climatice, topografia locului și solurile au individualizat inovațiile tehnologice, tipurile de agricultură, de soiuri cerealiere, legumicole și fructifere, precum și diversitatea uneltelor.

Cu toate acestea, persistă însă o serie de întrebări generate de lipsa informațiilor documentare. Cum s-au adaptat populațiile la schimbările climatice majore? Cum s-au repercutat acestea asupra organismului uman? Care a fost impactul acestora asupra evoluției demografice? Cum a evoluat tehnologia și care erau limitele tehnice în condițiile modificării permanente a indicilor demografici, social-economici și profesionali? Cum se desfășura viața cotidiană în mediul rural? În împrejurările în care interogațiile pot spori exponențial cu numărul specialiștilor preocupați de aceste chestiuni, ne dorim, asemenea economistului italian Carlo Cipolla, să deslușim date concrete asupra numărului populației dintr-o anumită regiune, asupra ritmului evoluției tehnologice, despre inter-conectivitatea unor activități meșteșugărești și profesionale, asupra particularităților consumului și despre nivelul producției agricole²⁷.

*

Așa cum a fost evocat mai sus, sistemul economic agricol medieval românesc se bazează în principal pe **creșterea animalelor și cultivarea plantelor**, fără însă a reprezenta un domeniu unitar și instituționalizat propriu-zis. Agricultură nu poate fi înțeleasă în ansamblul practicilor care o definesc decât prin includerea legumiculturii, a pomiculturii, viticulturii, apiculturii, pisciculturii și a vânătorii în structurile sale. Am schimbat ordinea numirii îndeletnicirilor fundamentale ca o replică la teoriile istoriografice ale perioadei comuniste, care a susținut primatul cultivării plantelor în detrimentul păstoritului, în încercarea de a da o conotație ultranaționalistă genezei și evoluției limbii și a poporului român în acest spațiu. Agricultură a fost teoretizată și asociată cu societățile sedentare, fiind mereu separată de creșterea animalelor/păstoritul, îndeletnicire relaționată cu populațiile aflate într-o permanentă mișcare dintr-o necesitate stringentă – nevoia de a descoperi pășuni fertile pentru turmele lor. Între cele două practici de bază există însă multiple conexiuni și influențe reciproce. Faptul că din limba dacică provin o serie de termeni pastorali fundamentali și din latină și slavă am moștenit aproape toți termenii legați de cultivarea plantelor²⁸, ne determină să credem că înaintașii noștri au continuat să crească animalele în acest spațiu, aflați într-o mișcare permanentă pentru identificarea terenurilor și a pășunilor roditoare, preocupându-i deopotrivă și cultivarea plantelor. Cu certitudine, aceste particularisme au caracterizat economia medievală din spațiul est-carpatic, în secolele X–XIV. Păstoritul nu ne dezrădăcinează din acest teritoriu, nici nu ar trebui să alimenteze teoriile istoricilor ce încearcă să ne explice geneza etnică și lingvistică, plasând-ne geografic în afara spațiului în care am evoluat în realitate, și nici nu aduce prejudicii configurației etno-culturale și economice. Mișcarea invocată s-a desfășurat doar regional, într-un peisaj geografic dominat de munți, dealuri și câmpii, fiind încadrată spațial de grupa nordică a Carpaților ucraineni (zona sudică a Poloniei, extremitatea estică a Slovaciei, Ucraina sudică), de câmpia Pannoniei, zona balcanică muntoasă, iar spre est, de Nistru și gurile Dunării. Astfel de pendulări sunt caracteristice și altor popoare precum albanezii, italienii, francezii, spaniolii etc., fără ca cineva să fi încercat vreodată „să-i expatrieze” și să-i plaseze în regiuni diferite, altele decât cele de obârșie. În plus, disocierea acestor două îndeletniciri fundamentale, exemplificată aici prin neimplicarea animalelor de tracțiune (boi, vite, cai) în activitățile agricole, ar fi îngreunat considerabil procesul de producție, devenind astfel nerentabil prin excluderea acumulărilor de produse destinate consumului intern și schimburilor comerciale.

Urmele activităților pastorale sunt inconsistente datorită caracterului sezonier și mobilitatea extraordinară înregistrată de oameni cu animalele lor. Amenajările provizorii, determinate de o continuă mișcare pentru identificarea surselor de hrană pentru turmele lor, nu au lăsat urme evidente. Aceste activități pot fi reconstituite pe cale etnografică, lingvistică, din mărturiile documentelor epocii, prin analiza iconografiei laice și religioase. Cu toate acestea, numeroase descrieri tind să fie considerate surse secundare, ușor de manipulat și, de cele mai multe ori, incorect interpretate.

²⁷ C. M. Cipolla, op. cit. (n. 1), 1980, p. XIV; vezi și idem, op. cit. (n. 1), 1991, pp. 7–8.

²⁸ Chestiunea a fost discutată pe larg în G. A. Bilavschi, op. cit. (n. 4), în *ArhMed*, VII, 2008, pp. 9–36; idem, op. cit. (n. 4), în *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*, VIII, 2009, pp. 33–68, cu bibliografia specifică actualizată, în care au fost reluate discuțiile și comentate tezele referitoare la evoluția terminologiei agricole românești.

Creșterea animalelor în Evul Mediu s-a realizat din patru motive principale: 1. a reprezentat secole la rândul un mod de viață; 2. pentru lapte, carne, grăsime și alte produse de origine animalieră (ouă, brânză, miere etc.); 3. a furnizat materialele esențiale industriei textile (piele, păr, lână, blană, pene, vițe și tendoane, coarne și oase, din care s-au prelucrat diverse obiecte de uz casnic și meșteșugăresc); 4. boii, măgarii și caii au fost utilizați la muncile cotidiene (în transport; în agricultură, ca animale de povară și tracțiune; pentru agrement și vânatoare; în domeniul militar, la transportarea inventarului de război și în cavalerie).

Creșterea animalelor se poate disocia în două etape aproape distincte. Primă fază se caracterizează printr-o continuitate a practicilor din perioada romană târzie și poate fi urmărită până în veacul al XIV-lea, în timp ce, a doua fază continuă probabil, la un alt nivel și sub alte forme, și în timpurile noastre. Dacă în prima etapă, activitățile pastorale și agricole se derulau într-o interdependență evidentă, neputând fi identificat un cadru juridic-profesional, economic și politic organizat, în cea de-a doua fază, se simte implicarea instituțională a statului pentru sistematizarea producției în economia agricolă. În plus, față de perioada romană, când s-a observat o preocupare intensă în agronomie, în încercarea de a obține animale mari și productive, cercetările arheozoologice recente au evidențiat faptul că lipsa unor studii și experimente a determinat o micșorare a taliei vitelor, boilor și a cailor, printr-o diminuare a masei musculare și osoase, înregistrându-se totodată și o scădere a cantităților de lapte și de carne furnizate de acestea. Profilul somatic și modificările interne survenite au fost redată de metamorfoze organice evidente (dinți mai slab dezvoltăți, coarne și picioare mai scurte, reducerea organelor interne și micșorarea structurii scheletice etc.). Succesiunea perioadelor de căldură și frig excesiv, precum și modificarea peisajului și a cadrului ecologic au cauzat adaptarea fiziologică a raselor de animale. Schimbările climatice și prefacerile la nivelul vieții social-economice au influențat, în această perioadă de timp, activitățile pastorale, în general, precum și obținerea unor rase de animale productive, în particular. Spre exemplu, resturi osteologice ale unor animale domestice de talie mică și medie au fost cercetate în întreaga zonă balcanică (Serbia, Bulgaria, Grecia), centrală (Polonia, Ungaria), est-europeană (Ucraina, Republica Moldova, Rusia)²⁹ și, mai ales, în România³⁰.

Intervenția statului în organizarea agriculturii a determinat, totodată, și o grijă sporită pentru creșterea speciilor de vite, boi, cai, oi și capre de dimensiuni mai mari și mult mai productive. Forța de tracțiune a boilor a crescut exponențial în veacurilor XV–XVIII față de perioada anterioară. Spre exemplu, un studiu realizat de S. Bökönyi demonstrează că, dacă pentru Evul Mediu timpuriu erau necesare între 4 și 6 perechi de boi pentru a trage un plug, spre finele perioadei medievale, erau suficiente doar 4–6 animale pentru a tracta atelaje mult mai grele³¹. Chiar dacă aprecierile specialistului maghiar pot aluneca uneori pe teren speculativ, reprezentările iconografice prezintă imagini sugestive pentru susținerea teoriei sale.

Odată cu secolul al XV-lea, ca o consecință a progresului excepțional din domeniul economiei agricole, dinspre vestul continentului, pe filieră poloneză, ungurească și germană, au pătruns și în țările române rase de animale mai înalte și mai solide. În susținerea afirmațiilor noastre se poate invoca un moment din istoria relațiilor economice dintre Buda și statele italiene. Astfel, regele Ungariei, Matei Corvin, a emis un document în 1470, care însemna în fapt impunerea unui monopol în ceea ce privește exportul de animale de talie mare pe piețele europene. În acest sens, acesta a interzis vânzările către Veneția, până ce vitele și boii ungurești (renumitele animale de lapte și povară de culoare cenușie, de statură mare) vor fi vândute/vânduți în piețele celebrului centru italian. Aceste splendide animale au fost tranzacționate intens pe piețele Europei apusene până în prima parte a secolului al XX-lea, ajungând încă de timpuriu și în târgurile românești. La concurență

²⁹ S. Bökönyi, *The Development of Stockbreeding and Herding in Medieval Europe*, in *Agriculture in the Middle Ages*, 1995, pp. 41–61; idem, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1974, pp. 136–138. Vezi și nota 28.

³⁰ Vezi rezultatele obținute de L. Bejenaru, *Arheozoologia spațiului românesc medieval*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, pp. 18–25, 240–243; eadem, *Arheozoologia Moldovei medievale*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006, pp. 137–146; eadem, *Archaeozoological Approach to Medieval Moldova*, British Archaeological Reports, Archaeopress, Oxford, 2009, pp. 125–128; L. Bejenaru, C. Tarcan, *Creșterea animalelor în evul mediu pe teritoriul actual al României: date arheozoologice*, in *ArhMold*, XXII, 1999, pp. 257–271; eadem, *Strategia de exploatare a animalelor domestice în așezările medievale de pe teritoriul României: date arheozoologice privind selecția în funcție vârstă și sex*, in *ArhMold*, XXIII–XXIV, 2001, pp. 385–395; eadem, *Caracteristici zonale ale șeptelului medieval: date arheozoologice pentru teritoriul României*, in *ArhMold*, XXIII–XXIV, 2001, pp. 397–400; S. Stanc, *Relațiile omului cu lumea animală: arheozoologia secolelor IV–X d.Hr. pentru zonele extracarpătice de est și de sud ale României*, Ed. Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2006, pp. 225–237; eadem, *Arheozoologia primului mileniu după Hristos pentru teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră*, Ed. Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2009, pp. 205–217.

³¹ S. Bökönyi, op. cit. (n. 29), in *Agriculture in the Middle Ages*, 1995, pp. 53–54; idem, „Animals, Draft” and „Animals, Food”, in *Dictionary of the Middle Ages*, I, Joseph R. Strayer, Charles Scribner’s Sons Press, New York, 1982, pp. 293–298, 299–302.

cu acestea au fost vitele și boii din Țările Române, care au reprezentat obiectul schimburilor comerciale până târziu, în perioada modernă.

Un alt exemplu poate fi elocvent pentru cercetările actuale. Oile din rasa merinos au venit din Spania în Franța, pe la 1786, în Saxonia, pe la 1765, în Prusia, pe la 1785, apoi, între 1780 și 1790, ajungând și în Moravia, Polonia, Ungaria și Țările Române³². În toată perioada medievală, a fost răspândită oaia de talie mică, cu coada plată sau groasă, care a avut o certă origine turcească³³. Deosebit de solicitate au fost și rasele de oi românești, atât pentru lapte, brânză și carne, cât și pentru lâna lor.

Alte evidențe sunt relevante pentru studiul nostru. Astfel, în Estul Europei, unde sursele scrise și cartografice au înregistrat și semnalat zone întinse de pădure, alimentația comunităților s-a adaptat topografiei locale și regionale. Spre exemplu, la Grodno și Voronež (Ucraina) s-au identificat între 70–98 % de resturi osteologice de animale sălbatice. În Nordul Rusiei medievale (la Staraja Ladoga, Kamno și Pskov) predominau porcul, urmat fiind de vită, oaie și capră, calul fiind foarte slab reprezentat. În nord-estul Rusiei (Suzdal și Staraja Rjazan) procentul vitelor este mai mare decât cel al porcilor, în timp ce resturile osteologice de oi și capre reprezintă valori insignifiante celor menționate. În zona Kievului și Halici-Volhynja caprele, oile și caii sunt foarte bine documentați. Această situație se poate explica prin contactele permanente și de durată cu populațiile turanice, venite din stepele euro-asiatice³⁴. Situația este complet diferită pentru spațiul central și vest-european unde hrana populație se baza pe o varietate de produse cerealiere, vegetale, lactate și animaliere.

Cercetările arheozoologice și paleobotanice din România au conturat în mare harta răspândirii și a creșterii unor animale domestice în funcție de climă, forme de relief, soluri și vegetație. Regiunile și microzonele cu climat specific au determinat particularizarea șeptelului în spațiul românesc³⁵. Spre exemplu, investigarea resturilor osteologice ale oilor, provenite din siturile arheologice din spațiul extracarpatic, au determinat pe specialiști să considere că talia acestor animale era una medie, fiind întrecută doar de cea a animalelor din Transilvania și Ungaria³⁶. În timp ce, exemplarele de cal de pe teritoriul țării noastre par să fi fost de statură mijlocie (circa 1.37 m înălțime), bazându-se în principal pe eșantioane provenite de la exemplare din zona dobrogeană, est și sud-carpatică. Ușor mai mari sunt animalele ale căror resturi provin de la Oradea, această diferență fiind pusă probabil pe seama importului de cai din Europa centrală și de vest³⁷.

Alături de creșterea animalelor un rol important în viața omului medieval l-au jucat **vânătoarea și pescuitul**. Cercetările arheozoologice au dezvăluit raporturi procentuale evidente în favoarea vânatului³⁸. Se obișnuia să se vâneze căprioare, cerbi, porci sălbatici, iepuri și păsări. Acestea furnizau nu numai hrana ci și sursele principale ale meșteșugului prelucrării obiectelor casnice, ale textilelor, ale pieilor, a osului și a cornului (piele, blană, păr, pene, oase, coarne etc.). Cu siguranță, dacă în perioada premergătoare constituirii statale, în spațiul extra-carpatic românesc, se putea practica vânătoarea fără restricții, situația s-a schimbat odată cu înființarea domeniilor domnești, boierești și mănăstirești. Așa cum în vestul european vânătoarea reprezenta apanajul persoanelor înstărite, omul de rând fiind obligat să respecte restricțiile și reglementărilor administrativ-juridice impuse de stăpânii fondurilor de vânătoare, probabil, și în teritoriile românești funcționau aceleași rânduri ale utilizării spațiilor cinegetice. Spre exemplu, una dintre cele mai mari răscoale țărănești din Germania (1524–1525) a avut printre obiective recăștigarea drepturilor de vânătoare³⁹.

Dacă pentru secolele XI–XIV nu avem informații cu privire la alimentația populației, începând cu veacul al XV-lea, se înmulțesc știrile referitoare la dieta omului medieval. Cu certitudine, marea masă a populației avea o alimentație sărăcăcioasă, care se face vinovată și de o rată a mortalității ridicată pentru persoanele de

³² B. Denis, *Le peuplement ovin de la France septentrionale avant l'introduction des Mérinos*, in *L'Homme, l'animal domestique et l'environnement du moyen âge au XVIIIe siècle* (ed. Robert Durand), *Enquêtes et Documents*, 19, Centre de Recherches sur l'Histoire de la France Atlantique, Nantes, 1993, pp. 177–192.

³³ S. Bökönyi, op. cit. (n. 29), in *Agriculture in the Middle Ages*, 1995, p. 55.

³⁴ *Ibidem*, pp. 56–57; V. I. Zalkin, *Materialy dlja istorii skotovodstva i okhoty v Drevnej Russi*, in *Materialy i issledovanija po archeologhii (MLA)*, 51, 1956, p. 109; S. Ivanov, *Domasnite i divite zivotni ot gradisčeto kraj s. Popina, Silistrensko (Domestic animals and wild animals from the site near Popina in the Silestra region)*, in *Slavjano-bulgarskoto seliste kraj selo Popina, Silistrensko*, Sofia, 1956, pp. 69–95.

³⁵ L. Bejenaru, op. cit. (n. 30), 2003, p. 243.

³⁶ *Ibidem*, p. 242.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, pp. 18–25, 240–243; eadem, op. cit. (n. 30), 2006, pp. 137–146; eadem, op. cit. (n. 30), 2009, pp. 125–128, ; S. Stanc, op. cit. (n. 30), 2006, pp. 225–237; eadem, op. cit. (n. 30), 2009, pp. 205–217.

³⁹ F. Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, II (trad. de D. Moarcăș), Ed. Meridiane, București, pp. 42–44; P. Blicke, *The Revolution of 1525: The German Peasants War from a New Perspective* (transl. by Thomas A. Brady Jr. and H. C. Midelfort), New York, Johns Hopkins University Press, 1985, p. 44 și urm.

până în 40 de ani. Lipsa unei varietăți și a unei diete echilibrate au generat boli incurabile și, de cele mai multe ori, fatale. În schimb, călătorii străini ne oferă o serie de informații referitoare la hrana oamenilor înstăriți (domnul și familia sa, dregătorii cu neamurile sale, boierii, cavalerii și militarii, preoții și călugării de pe marile domenii mănăstirești, negustorii și alte categorii sociale și profesionale). Chiar dacă nu putem compara sistemele alimentare autohtone cu cele din spațiul central și vest-european, putem spune că dieta la curtea domnului, boierească și mănăstirească era mult mai variată, consistentă și condimentată, conținând atât carne, lapte, ouă și brânzeturi, cât și legume, fructe și băuturi (vin, bere, bragă etc.)⁴⁰.

*

Îmbunătățirea tehnicilor de **prelucrare ale metalelor** și a **tehnologiei miniere** a produs preschimbări majore instrumentarului agricol, uneltele devenind mai solide, eficiente și mai diversificate. Cu certitudine, îmbunătățirile tehnicilor au fost determinate de experiențe îndelungate în agricultură. Astfel, în raport cu perioada anterioară, în intervalul secolul al X-lea – mijlocul veacului al XIII-lea se constată perfecționarea progresivă a utilajului agricol, pusă pe seama, în principal, pe extinderea suprafețelor agricole, diversificarea tehnicilor de producție cerealieră, pe sporului demografic și pe necesitatea asigurării surplusului de produse, indispensabil comunității, schimbului primar și satisfacerii cerințelor căpeteniilor populațiilor migratoare. Numărul sporit al uneltelor evidențiază o serie de realități social-economice precum, disponibilitatea mai mare de metal, respectiv, evoluția meșteșugului reducerii și al prelucrării minereului de fier, dovedită prin descoperirea în așezările autohtonilor din secolele IX–XIII a cuptoarelor, a lingourilor/barelor, a lupelor și a zgurii metalice⁴¹. Sporirea exemplarelor de unelte agricole, precum și introducerea unor tipuri mai perfecționate, se situau în raport direct cu sporul demografic constatat în aria de răspândire a culturii Dridu, Răducăneni ori a așa-numitei „culturi vechi românești a veacului al XIII-lea”⁴². Arheologii au depistat și cartografiat la est de Carpați peste 400 de situri ale culturii Dridu (veacurile IX–XI), dar au observat și o restrângere a spațiului de locuire, pentru secolele XII–XIII, pusă pe seama retragerii populației autohtone spre zonele înalte și în păduri, menite să le ofere protecție în fața atacurilor succesive ale migratorilor turanici⁴³. Iar la o simplă analiză a hărților s-ar observa concentrarea așezărilor și a descoperirilor pe segmente geografice distincte (în centrul și partea sudică a Moldovei), fără a neglija nucleele de locuire din nordul și zona piemontană a teritoriului menționat. Cele mai numeroase **importuri** (piese de uz casnic și meșteșugăresc, obiecte de podoabă și monede) descoperite în complexe de locuire Dridu și Răducăneni provin din jumătatea sudică a Moldovei, zonă de convergență etnică, comercială și culturală⁴⁴. Aici s-a simțit, deopotrivă, influența lumii bizantine sud-dunărene și înrăurirea civilizației slavo-rusești, s-au observat mărturiile conviețuirii cu populațiile vechi turcice și s-au remarcat „amprente” culturale ale republicilor italiene (Veneția, Genova), ale statelor medievale sud-dunărene (bulgar și sârbesc). Identificarea acestor simbioze culturale denotă că, deși precare (fapt dovedit de numărul redus de importuri și monedă străină în zona geografică de la est de Carpați), populațiile autohtone au stabilit contacte (în esență, **schimburi comerciale**) cu societățile vecine încă din secolele X–XI. Relațiile negustorești cu aceste state s-au desfășurat constant, dar cu o ritmicitate scăzută, datorată realităților istorice determinate în principal de evenimentelor militare⁴⁵, de absența unor

⁴⁰ Vezi referirile la dieta și alimentația de la curțile domnești ale călătorilor străini din colecția de documente *Călători străini despre Țările Române*, vol. I (ed. M. Holban), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1968; vol. II (ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1970; vol. III (ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1971; vol. IV (ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1972; vol. V (ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1973; vol. VI, partea I (ed. M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru); partea a II-a (ed. M. A. Mehmet), 1976; vol. VII (ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1980; vol. VIII (ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu), 1983.

⁴¹ Șt. Olteanu, *Meșteșugurile din Moldova în secolul al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie (SMIM)*, III, 1959, pp. 118–119; idem, *Producția meșteșugărească din Moldova și Țara Românească în secolele X–XVI (Probleme de bază în lumina cercetărilor recente)*, în *Studii. Revista de istorie (Studii)*, 15, 1962, 4, pp. 869–896; idem, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească (secolele X–XVII)*, în *Studii*, 19, 1966, 5, pp. 941–942, 944; idem, *Probleme ale metalurgiei medievale din țările române în lumina cercetărilor recente*, în *Revista Muzeelor*, IV, 1967, 2, pp. 118–119, 120–121; idem, *Le métiers en Moldavie et en Valachie (X^e – XVIIe siècles)*, în *Revue Roumaine d’Histoire (RRH)*, VII, 1968, 2, pp. 171–173, 182–184, 191; T. Martinovici, *Meșteșugul metalurgiei pe teritoriul Cetății de Scaun de la Suceava*, în *SCIV*, IX, 1961, 2, pp. 320–321, 324, 326; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, pp. 103–109, 120–122, 153–155; etc.

⁴² V. Spinei, op. cit. (n. 10), 1994, pp. 106–114, 241–246.

⁴³ *Ibidem*, fig. 2–3.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 106–107; idem, op. cit. (n. 10), 1985, pp. 127–128.

⁴⁵ Idem, op. cit. (n. 10), 1994, pp. 106–108, 233–240.

centre și formațiuni statale autohtone, dar și de lipsa unei societăți bine structurate în acest spațiu, situat la granița dintre steпа dominată de populațiile nomade și bariera forestieră și muntoasă, care a oferit deseori protecție regatelor creștine europene.

Contactele cu regiunile învecinate au avut urmări benefice în privința creșterii calitative și cantitative a inventarului agricol, dar și a îmbunătățirilor tehnicilor de producție agricolă și meșteșugărească. Acumulările de produse au stimulat ritmul schimburilor comerciale, probând astfel reușita funcționării sistemului de determinare mutuală a factorilor sociali, economici și profesionali din cadrul unei societăți.

Cu certitudine, schimburile de bunuri s-au realizat și cu comunitățile vechi turcice, raporturi indicate de prezența în așezările autohtonilor a unor obiecte de podoabă, piese de harnașament și arme tipice nomazilor turanici, deși aceste mărturii ar putea fi determinate de treceri pasagere, decesul, pierderea ori abandonarea lor în așezări. Realitatea istorică, susținută de rezultatele descoperirilor arheologice, ne relevă relațiile de subordonare economică și militară dintre populația autohtonă și triburile de nomazi (pecenegi, uzi, cumani, mongoli) și mai puțin o dependență politică propriu-zisă față de aceștia⁴⁶. Populațiile sedentare erau obligate de căpeteniile diferitelor grupuri de migratori, ca în schimbul unei protecții relative împotriva altor potențiali inamici (alte triburi ale stepei, armatele Imperiului Bizantin ori ale regatului ungar), acestea să le achite contribuții în natură, constând în produse cerealiere, animaliere, cai, vite, oi, diverse obiecte din fier etc. Aceste constrângeri și respectarea angajamentelor asumate au generat necesitatea obținerii surplusului de produse agricole și meșteșugărești. Condițiile și raporturile de supunere impuse de clanurile de războinici se modificau frecvent, astfel încât, dificultățile satisfacerii cerințelor acestora au determinat în multe situații retragerea autohtonilor în păduri sau la munte, unde se puteau ascunde cu ușurință de opresor.

Așadar, spre deosebire de secolele XI–XII, când cea mai mare aglomerație a așezărilor se constată în sudul și centrul Moldovei, în secolele XII–XIII se observă mutarea centrului de locuire spre jumătatea septentrională a acestei regiuni și spre zona muntoasă⁴⁷. Cu certitudine, schimbările locurilor de habitație pot fi relaționate cu migrațiile triburilor nomade euro-asiatice. Depozitele de unelte și obiecte din fier, piesele descoperite fortuit, investigarea gospodăriilor incendiate, a vaselor și a gropilor de provizii (care au conservat semințe cerealiere carbonizate) confirmă părăsirea precipitată a așezărilor de către băștinași⁴⁸. Cu toate acestea, surprinderea nivelurilor de refacere vine să argumenteze teoria reocupării/reamenajării teritoriilor abandonate și, implicit, a permanenței locuirii în același spațiu locativ. Rezultatele au fost obținute nu numai prin săpăturile sistematice, ci și prin cercetările de teren ori descoperirile fortuite⁴⁹.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 241–246.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 106–111.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 115–119, 247–250.

⁴⁹ Vezi brăzdarele simetrice și cuțitele de plug descoperite la Piatra Neamț – „Bâta Doamnei”, Grumezoaia, Mănăstirea Lișcov, Anghelești, Buzău, Gugești, Răstoaca, Vizantea, Cărligele, Jariștea, Panciu și Budești (N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, in *Acta Musei Napocensis [AMN]*, II, 1966, pp. 307–344; N. Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, in *Terra nostra*, II, 1971, pp. 95–117; V. Neamțu, *Contribuții la problema uneltelor de arat din Moldova în perioada feudală*, in *ArhMold*, IV, 1966, pp. 293–316; idem, *Contribution à l'étude du problème des instruments à labourer utilisés au Moyen Age en Moldavie*, in *RRH*, VI, 1967, 3, pp. 533–552; idem, *Aratrul fără plaz. Contribuții la cunoașterea vechilor unelte de arat pe teritoriul României*, in *MemAntiq*, II, 1970, pp. 423–438; idem, *La technique...*, 1975, pp. 49–80, fig. 4–12; Șt. Olteanu, op. cit. [n. 20], in *Muzeul Național*, I, 1974, pp. 35–55; *Istoria României*, vol. I, 1960, pp. 7, 67, 72–73, 396–397; *Istoria României*, vol. II, 1962, pp. 18–30, 60–63, 88–90, 223–227, 284, 554, 573–578, 764, 826, 880; *Istoria Românilor*, vol. III, 2001, pp. 45–50, 159–181, 534–539; *Istoria Românilor*, vol. IV, 2001, pp. 57–67; G. Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V–XI*, in *SCIV*, XX, 1969, 2, pp. 287–314; idem, op. cit. (n. 17), in *MemAntiq*, III, 1971, pp. 87–96; idem, op. cit. [n. 20], in *AMM*, I, 1979, pp. 28–45; idem, *Statornicie și continuitate*, 1980, *passim*; Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV–XI. Structuri demo-economice și social-politice*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1997, *passim*; V. Spinei, op. cit. [n. 20], in *SCIVA*, XXI, 1970, 2, pp. 595–617; idem, op. cit. [n. 20], in *Hierasus*, I, 1980, pp. 217–242; idem, op. cit. [n. 20], in *MemAntiq*, VI–VIII, 1981, pp. 93–162; idem, op. cit. [n. 20], in *CI*, XII–XIII, 1981–1982, pp. 173–203; idem, op. cit. [n. 20], 1994, pp. 106–114, 241–246; D. Gh. Teodor, op. cit. [n. 20], in *Terra nostra*, III, 1973, pp. 223–232; D. Gh. Teodor, M. Petrescu-Dimbovița, V. Spinei, op. cit. [n. 20], in *Relations...*, 1975, pp. 299–312; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n.*, 1978, *passim*; idem, *The Eastern Carpathian Area of Romania V–XI Centuries A.D.*, [în colecția BAR–International Series, nr. 81], Oxford, 1980, *passim*; idem, op. cit. [n. 20], in *Omăgiu prof. C. Cihodaru*, 1983, pp. 16–24; idem, *Continuitatea populației autohtone...*, 1984, *passim*; idem, *Meșteșugurile...*, 1996, *passim*; idem, *Descoperiri arheologice și numismatice...*, 1997, *passim*; idem, op. cit. [n. 20], in *Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat*, 1997, pp. 219–232; I. Tentiuc, op. cit. [n. 20], 1996, *passim*; E.-M. Constantinescu, op. cit. [n. 20], 1999, *passim*; A. Paragină, op. cit. [n. 20], 2002, *passim*; etc.), brăzdarele asimetrice de la Câmpineanca și Dragosloveni (M. Comșa, C. Constantinescu, op. cit. [n. 20], in *SCIV*, XX, 1969, 2, pp. 425–436); unelte de la Dealu Morii, Buțuluc, Băceni (D. Gh. Teodor, op. cit. [n. 20], in *Terra nostra*, III, 1973, pp. 223–232; idem, op. cit. [n. 20], in *Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat*, 1997, pp. 219–232) sau de la Echimăuți, Elizavetovka, Dondușeni, Hansca, Lopatna (V. Spinei, op. cit. [n. 20], in *SCIVA*, XXI, 1970, 2, pp. 595–617; idem, op. cit. [n. 20], in *Hierasus*, I, 1980, pp. 217–242; idem, op. cit. [n. 20], in *MemAntiq*, VI–VIII, 1981, pp. 93–162; idem,

Precizarea unor aspecte legate de inovațiile tehnice și modificările de structură a unor instrumente agricole specifice pentru această perioadă poate constitui fundamentul observațiilor temeinice. Astfel, studierea celor două depozite descoperite la Orheiul Vechi au relevat folosirea brăzdarelor asimetrice, alături de cele simetrice, înainte de începutul secolului al XIV-lea⁵⁰. Cel mai probabil, atelajele simple de arat au fost înlocuite de pluguri, unele dintre ele fiind puse în mișcare prin tracțiune animală. Aprecierile au însă valoare de supoziție, bazându-se exclusiv pe studierea unor unelte mai evolute (brăzdare asimetrice și cuțite de plug), ele fiind dovedite doar de izvoarele arheologice și sursele iconografice.

Randamentul crescut în cadrul lucrărilor agricole și obținerea unor producții superioare au fost determinate de câteva procedee tehnice inovative și anume: dotarea noilor utilaje cu cormană, pentru răsturnarea brazdelor, cu brăzdare asimetrice, cuțite lungi, pentru a despica în profunzime, și rotile, fiind utilizate astfel la deștelenirea solurilor dure și în procesul de despădurire⁵¹. Acest procedeu de a confecționa brăzdarele disimetrice a fost rezultatul unui proces îndelungat și a unei experiențe vaste în agricultură. Totodată, a reprezentat consecința preocupărilor continue pentru îmbunătățirea utilajului și a tehnicilor agricole, pentru extinderea terenurilor arabile, precum și pentru obținerea unui pământ bogat nutritiv și a unor recolte superioare. Utilizarea acestor tipuri de brăzdare pe atelaje complexe de arat a revigorat întreg segmentul agricol al economiei medievale. Unii specialiști cred că primele brăzdare asimetrice au apărut în prima jumătate a mileniului I⁵². Realizarea disimetrică a acestor unelte coincide probabil cu apariția primelor pluguri

op. cit. [n. 20], in *CI*, XII–XIII, 1981–1982, pp. 173–203; idem, op. cit. [n. 10], 1994, pp. 74–79; Gh. Constantinescu, *Unelte folosite pe teritoriul județului Vrancea în sec. IV–XII*, in *Studii și comunicări – Focșani*, VIII–X, 1991, pp. 109–120; oticele identificate la Dragosloveni, Murgeni, Suceava, Hansca, Scoc, Brănești (D. Gh. Teodor, op. cit. [n. 20], in *Terra nostra*, III, 1973, pp. 223–232; idem, op. cit. [n. 20], in *Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat*, 1997, pp. 219–232; N. Edroiu, P. Gyulai, op. cit. [n. 49], in *AMN*, II, 1966, pp. 307–344; N. Edroiu, op. cit. [n. 49], in *Terra nostra*, II, 1971, pp. 95–117; V. Neamțu, op. cit. [n. 49], in *ArhMold*, IV, 1966, pp. 293–316; idem, op. cit. [n. 49], in *RRH*, VI, 1967, 3, pp. 533–552; idem, op. cit. [n. 49], in *MemAntiq*, II, 1970, pp. 423–438; idem, *La technique...*, 1975, pp. 49–80, fig. 4–12; Șt. Olteanu, op. cit. [n. 20], in *Terra nostra*, II, 1971, pp. 31–44; idem, op. cit. [n. 20], in *Muzeul Național*, I, 1974, pp. 35–55; V. Spinei, op. cit. [n. 20], in *SCIVA*, XXI, 1970, 2, pp. 595–617; idem, op. cit. [n. 20], in *Hierasus*, I, 1980, pp. 217–242; idem, op. cit. [n. 20], in *MemAntiq*, VI–VIII, 1981, pp. 93–162; idem, op. cit. [n. 20], in *CI*, XII–XIII, 1981–1982, pp. 173–203; idem, op. cit. [n. 10], 1994, pp. 74–79); etc. Uneltele menționate sunt asemănătoare tipologic cu piesele descoperite la Capidava (Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, Ed. Meridiană, București, 1958, p. 233 și fig. 117/1; secolele IX–X), Dinogetia (I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 283; secolele X–XII), Radovanu, județul Ilfov (M. Comșa, E. Gheannopoulos, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, in *SCIV*, XX, 1969, 4, pp. 617–621; secolele IX–X), Curcani (M. Comșa, C. Diculescu, *Un depozit de unelte și arme descoperit la Curcani [jud. Ilfov]*, in *SCIV*, XXIII, 1972, 3, pp. 469–475), Băneasa (secolul al X-lea), Ploiești – „Tiraj” (secolele X–XI), Surdulești, lângă Roșiorii de Vede (secolele VIII–XI ?), Murgeni, 23 August (secolul al X-lea), Bârlogu-Dâmbovița (secolele X–XI), Tei (București) (secolele VIII–IX) etc. (vezi V. Neamțu, *La technique...*, 1975 și A. Canache, Fl. Curta, *Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României*, in *Mousaios*, IV, 1994, 1, pp. 179–221).

⁵⁰ P. P. Bîrnea, T. F. Reaboi, op. cit. (n. 7), 2000. Depozitele de unelte agricole și meșteșugărești descoperite întâmplător la Orheiul Vechi în a doua jumătate a veacului trecut au fost datate, pe baza ceramicii și a monedelor descoperite în apropiere, în veacul al XIV-lea, însă starea de conservare a unor piese ne determină să reconsiderăm limitele cronologice ale folosirii și ieșirii acestora din uz. Astfel, aproape toate brăzdarele (66 de piese din totalul de 68) au suferit intervenții repetate pentru recondiționarea și întărirea corpurilor acestora, ceea ce presupune un interval de timp de utilizare după fabricarea pieselor, urmat de etapele succesive ale restaurării lor. Analiza unor unelte a evidențiat chiar și 3–5 etape de refacere, uneltele fiind reutilizate până la „tezurizarea” lor. Așadar, se poate vorbi de câteva decenii de întrebuințare și refolosiri succesive, ceea ce împinge limitele cronologice către cel devreme sfârșitul veacului al XIII-lea – începutul secolului al XIV-lea. În altă ordine de idei, asimetria evidentă a pieselor ne determină să le asociem cu instrumente de arat complexe, cum ar fi plugurile cu trei, respectiv, patru laturi, ceea ce presupune un nivel tehnic ridicat pentru estul și sud-estul Europei secolelor XIII–XIV. Evident, la astfel de performanțe tehnologice nu putea ajunge decât o societate sedentară și bine structurată, așa cum erau comunitățile agricole românești, care populau zonele învecinate ale Orheiului Vechi. Acumularea unui număr atât de mare de unelte, aparținând unor categorii, tipuri și variante diverse, nu poate semnifica decât prezența unui atelier de reparare, care avea probabil și rol de magazie, pentru comercializare acestora. Părăsirea acestuia a fost urgentată de evenimentele politico-militare tumultuoase din interiorul Hanatului Hoardei de Aur, sub jurisdicția căreia se afla întreg teritoriul Orheiului Vechi, cauzate de luptele interminabile pentru tron între urmașii liderilor mongoli.

⁵¹ A. G. Haudricourt, M. Jean-Brunhes Delamarre, op. cit. (n. 1), 1955, pp. 15–16, 45–46, 349.

⁵² M. Beranová, *Hromadny náles orebního nářadi ze Smolnice a problematika oradla v čechách v době hradištní*, in *Památky archeologické*, 59, 1968, 2, pp. 519–520, 522–523, 525. Astfel, primele exemplare de brăzdare care prezentau o asimetrie accentuată au fost identificate în Anglia (la Folkestone, fiind datate în secolele II–III; la Brading, secolele II–V; la Dinorben, secolele V–VI), pe teritoriul actual al Croației (în antica Lisicice, într-o *villa romana* datată în veacul al III-lea), în Polonia (în Moravia, secolul al III-lea) etc.; alte piese provin de pe teritoriul Germaniei, de la Gera-Tinz, fiind datate în secolele IV–V (Cf. G. Neuman, *Germanische Ackerbaugeräte des 4–5 Jahrhunderts von Jena-Lobeda*, in *Ausgrabungen und Funde*, Band 11, 1966, Heft 5, pp. 264–265, fig. 34/a); în Polonia, în vecinătatea orașului Cracovia, la Nowa Huta, din straturile culturale specifice veacurilor V–XI (vezi J. Wielowski, *Zagadnienie przelomu w technice uprawy roli w pierwszym tys. n.e na ziemiach polskich*, in *Kwartalnik historii kultury materialnej*, III, 1955, 1, pp. 153–156; idem, *Development of Agriculture in Polish territories at the period of contacts with the Celtic and Roman Culture*, in *L'Histoire de l'agriculture et de la vie rurale en Pologne*, (în colecția „Kwartalnik-Ergon”), VIII, 1960, 2, pp. 284–285,

în estul și sud-estul Europei, constituindu-se astfel în două inovații interdependente una de cealaltă. Această schimbare radicală în istoria agriculturii Europei răsăritene s-ar fi produs undeva în veacul al XIII-lea, când din această perioadă provin cele mai multe descoperiri de brăzdare asimetrice⁵³.

Lipsa și precaritatea instrumentarului agricol din inventarul locuințelor, al complexelor funerare sau al depozitelor-tezaur au câteva explicații verosimile. În primul rând, studiile asupra mineritului și metalurgiei metalelor, asupra registrelor de mărfuri și produse tranzacționate, asupra moștenirilor transmise urmașilor au evidențiat faptul că fierul, respectiv, uneltele au reprezentat produse deosebit de prețioase pentru omul medieval. Astfel, absența fizică a pieselor de fier din complexele de locuire medievale poate fi explicat prin simplul fapt că aceste obiecte erau transmise ca moștenire, erau recondiționate și utilizate vreme îndelungată și, mai ales, erau transportate oriunde se stabileau posesorii acestora. Tezaurizarea lor precum și acțiunile de restaurare succesive vin să susțină afirmația noastră. Lipsa minereului feros, tehnicile precare de exploatare, extragere și prelucrare a acestuia au influențat creșterea valorii de tranzacționare a obiectelor din fier pe piețele locale, regionale ori europene. Astfel, să nu mire faptul că, într-o comunitate, obiectele erau transmise ca zestre, erau reparate în mod constant, erau împrumutate și vândute la prețuri costisitoare, constituind deseori un inventar precar, care deservea mai mulți utilizatori. Depozitarea acestora în scop de tezaurizare (determinată de abandonarea așezărilor, distrugerile prin incendiu ale gospodăriilor, invazii, războaie, raiduri de jaf, teama de deposedare etc.), restaurarea continuă a uneltelor și a armelor, prezența relativ redusă a lor în registrele de mărfuri și, implicit, pe piețe, valoarea pecuniară ridicată precum și interdicțiile de comercializare a fierului în vremuri tulburi reprezintă justificări ale ponderii sale intrinseci în economia medievală. Cu certitudine, fierul nu a reprezentat materia unică din care s-au confecționat uneltele și armele. Lemnul, piatra și osul au fost utilizate deopotrivă, în anumite epoci istorice⁵⁴. Din păcate, caracterul perisabil al lemnului și al osului nu a permis conservarea acestora până în prezent.

Utilizarea acelorași tehnici și metode de prelucrare a metalelor din perioada anterioară, a făcut ca uneltele agricole din perioada secolelor VI–VIII să fie datate eronat, cronologia lor coborând mult față de contextul istoric real al utilizării lor. În al doilea rând, piesele din secolele VI–XI au conservat forme de tranziție, intermediare, distingându-se astfel de structura uneltelor arhaice. Deși, sunt genetic legate de piesele romane, germanice, celtice sau slave, atât în ceea ce privește formele și tehnica prelucrării lor, instrumentele agricole medievale sunt mai avansate din punct de vedere tehnologic, mai adaptate realităților geologice și geografice și, nu în ultimul rând, mai diversificate, răspunzând necesităților din agricultură. Aceste procese au fost indisolubil conectate cu progresul tehnologic din domeniul mineritului, al meșteșugului prelucrării metalelor, cu sporul demografic și cu realitățile social-economice și politice din spațiul geografic vizat.

*

Obiectivele fundamentale ale temei sunt: deschiderea a noi orizonturi de investigație într-un domeniu al istoriei și al arheologiei cu potențial deosebit, stabilirea bazelor metodologice și tematice și structurarea cercetării pentru studiile viitoare, bazate pe rezultatele cercetărilor interdisciplinare.

287; Z. Podwińska, op. cit. (n. 1), 1962, pp. 302–303; K. Godłowski, *Sources archéologiques pour l'histoire de l'agriculture en Pologne*, in *Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego*, 6, 1963, 2, pp. 10–11; J. Wielowiejski, *Recherches sur l'agriculture antique de l'Institut d'histoire de la culture matérielle de l'Académie polonaise des sciences de 1954 à 1963*, in *L'Histoire de l'agriculture et de la vie rurale en Pologne*, (în colecția „Kwartalnik-Ergon”), IV, 1964, pp. 648–649; V. Neamțu, *La technique...*, 1975, pp. 67–68); în Republica Moldova, la Orheiul Vechi, în cadrul unor depozite impresionante datate în secolele XIII–XIV și XV–XVI (conform P. P. Birnea, T. F. Reaboi, op. cit. [n. 4], 2000, pp. 4–48 și fig. 1–66) etc.

⁵³ M. Beranová, *Slovanské žnové nástroje v 6–12 století (Neue slawische Geräte aus dem 6. – 12. Jahrhundert)*, in *Památky archeologické*, 48, 1957, pp. 99–117; Z. Podwińska, op. cit. (n. 1), 1962, pp. 190–191; fig. 102–103; G. Džingov, *Gorodišče epochi rannego srednevekov'ja u s. Styrmen v Bolgarii*, in *Sovetskaja Arkheologija (SA)*, 1968, nr. 2, p. 287–288; fig. 12/16; A. V. Černetsov, *O periodizatsii rannej istorii vostočnoslavjanskich pachotnich orudij*, in *SA*, 1972, nr. 3, fig. 2, 4; idem, *Klassifikatsija i chronologija nakonečnikov drevnerusskich pachotnych orudij*, in *KS*, 146, 1976, pp. 32–36; fig. 1/7–9, 16–18; 2; B. A. Kolčín, *Drevnjaja Rus'*, in *Drevnjaja Rus'*. *Gorod, zamok, selo* (ed. B. A. Kolčín), Izdatel'stvo Akademija „Nauka” SSSR, Moscova, 1985, p. 85, pl. 14–15; Ju. A. Krasnov, *Rannjaja istorija sochi*, in *SA*, 1986, nr. 1, pp. 103–120; fig. 1, 4; V. A. Petrašenko, G. A. Paškevič, *K izyčeniju zemledelija Drevnej Rusi po materialam poselenija u s. Grigorovka na Srednem Dnepre*, in *SA*, 1992, nr. 1, pp. 199–201; fig. 2/13; Gy. Terei, A. Horváth, *Az Árpád-Kori Kána falu Vasleletei (I)*, in *Communicationes Archeologicae Hungariae*, 2007, pp. 209–210; p. 209; pl. 2/4; etc.

⁵⁴ Sugestive sunt descoperirile subacvatice din vechea așezare rurală Charavines (Franța), zonă aflată sub apele lacului Paladru, de unde a fost recuperat un tezaur de unelte din lemn (salvate datorită mediului umed și nămolos de conservare). Alte descoperiri au fost făcute în așezările rurale Svidna (Boemia) și Pfaffenschlag (Moravia), de unde s-au prelevat pluguri, brăzdare, furci, o coasă și alte piese din lemn. Registrul de inventar al domeniului regal din Annapes (Flandra) dezvăluie existența uneltelor din fier și lemn, deopotrivă. (vezi J.-M. Pessez, op. cit. (n. 1), in *Pour une archéologie agraire*, 1991, p. 134). Cu certitudine, pe teritoriul României s-au folosit vreme îndelungată uneltele din lemn, alături de cele din fier (mult mai inconsistente din cauza dificultăților procedurale de obținere a fierului), acestea din urmă înlocuindu-le integral pe cele dintâi foarte târziu, probabil în secolele XVIII–XIX).

Considerăm că o perspectivă amplă este esențială pentru înțelegerea relației stabilitate – schimbare – criză – revenire – inovare în evoluția spațiului rural și a economiei agrare medievale. Viziunea și noua abordare integrează mediul ecologic și natura în sistemul agricol medieval. Tehnologiile agricole și prefacerile peisajului rural sunt determinate de dinamismul și evoluția societăților și a comunităților rurale. Contextul social și patriarhal în mediul căruia se transmit informațiile din generație în generație este crucial. Activitățile ordinare și preocupările omului medieval pentru a-și procura hrana și materialele necesare traiului au structurat relațiile sale cu mediul înconjurător, precum și raporturile inter-comunitare. Cunoștințele referitoare la culturi și plante, soluri și climă erau completate de deprinderile și experiențele în agricultură, în meșteșugul prelucrării metalelor și al fabricării uneltelor, toate acestea plasându-se într-un cadrul natural, antropogenetic și social distinct. Scopul principal este de a studia dinamica agriculturii medievale, fundată pe un amplu procedeu de înțelegere deplină a societății rurale și a contextului cultural. Date valoroase se pot obține prin cercetarea și interpretarea dovezilor arheologice și a resturilor de plante, a structurilor de habitație și a urmelor relevante pentru practicile agricole. Intenția noastră este de a reconstitui, prin interpretarea bazelor de date, viața cotidiană, structurile comunitare rurale, care se bazează pe acțiunile concertate ale membrilor săi, pe cunoștințele, abilitățile, percepțiile și experiențele acestora. Pentru a accede la etapele principale ale actului științific (descriere, sistematizare, interpretare, coroborare și diseminare), este necesară elaborarea unui plan de lucru preliminar, care presupune: 1. stabilirea metodologiei de cercetare; 2. cunoașterea surselor istorice, a bibliografiei, a terminologiei specifice; 3. precizarea direcțiilor și a temelor de cercetare.

Rezultatele cercetărilor disciplinelor conexe arheologiei (arheozoologia, paleobotanica, paleoantropologia, antropologia culturală, lingvistica, etno-arheologia, paleopedologia, arheofizica, geografia și demografia istorică, arheologia experimentală) trebuie utilizate pentru a descifra și înțelege aspectele ce țin de condițiile oferite de mediu pentru traiul zilnic, de perpetuarea unor obiceiuri în regiune în funcție de specificul climei, al solului, al formelor geografice, arta culinară, bolile și contextul politico-militar.

Rediscutarea unor chestiuni cu privire la evoluția lumii rurale medievale se impune din considerente de ordin științific, funcțional-metodologic și din perspectiva noilor tendințe în cercetarea europeană, prin care se încearcă explicarea unor fenomene economice actuale, raportându-ne la procese similare din trecutul istoric al societăților arhaice. Așadar, investigarea universului rural și a economiei agrare reprezintă una dintre preocupările cercetării arheologice contemporane, cu atât mai mult cu cât, cunoașterea problemelor legate de structura etnico-demografică, de coordonarea activităților cotidiene comune ori individuale, de organizarea administrativ-juridică internă a obștii sătești, de stratificarea și ierarhizarea social-economică și profesională, de mentalul și practicile cutumiare din domeniul cultural și funerar-religios vor contribui la elucidarea chestiunilor necunoscute legate de schimbările survenite în interiorul comunităților românești medievale, din spațiul est-carpatic, în perioada premergătoare constituirii statale. În plus, înțelegerea mecanismelor și a proceselor derulate în agricultura și mediul rural arhaic poate determina strategiile și politicile de dezvoltare rurală din prezent.